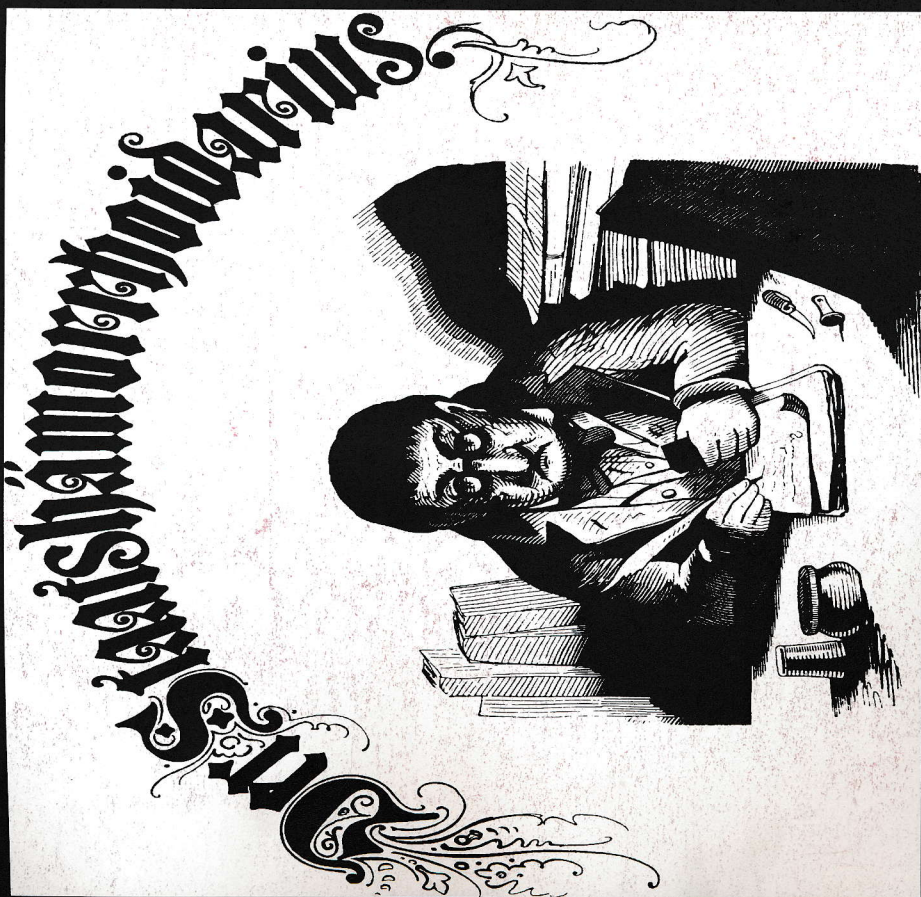

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR • NR 2 1996 • PRIS 50 KRONOR

Nästa nummer

Tema: William Morris

Samt en tysk 1600-tals pjäs

Innehåll nr 2/96:

Ledare	4
Janken Myrdal: Historien om planeringshorisonten	5
Athimuthu Ganesh Nadar: Kvinnoförtryck som klassförtryck	11
Christer B Johansson: Om behovet av en ny klassanalys	18
Jan Myrdal: Bilder ur Statshemmoröjariernas liv	31
Nils Andersson: Han som öppnade dörren för Kadaré	40
Einar Schlereth: 500 scwaber i Andalusien	53
Bokrecensioner	64
Onda Aningar, en teaterrecension	74

Omslag: Franz von Pocci

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Försvar för yttrande- och tryckfrihet
- Antiimperialism

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i Förr och Nu utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidskriften är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Föreningens styrelse: Ulla-Britt Antman (ordf.), Gun Kessle (v. ordf.), Tomy Gustavsson (ansv. utgivar), Finn Karlsson (kassör), Christer B Johansson samt som suppleanter Hillevi Rosenquist, Ragnhild Nygaard och Jan Käll.

Redaktionen kan nås genom Ulla-Britt Antman 08-651 90 29, Jan Käll 08-644 50 32 eller Tomy Gustavsson 08-761 15 25

Förr och Nu c/o FiB/K, Bondegatan 69, 116 34 Sthlm., tel 08-644 50 32

Årsprenumeration (4 nr) 180:- (Studentpris 130:-) — Stödprenumeration 250:- eller mer

Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9, Bankgiro 324-1262

ISSN 0345-3162

Ledare

Härmed är också nummer två i hamn. Med lättad lämnade vi till tryckeriet och lyckades även denna gång med att få kredit. Ty så dålig som ekonomin nu är har den väl sällan varit för denna tidskrift.

Trots detta, och om än något sent utkommet, tycker vi oss denna gång ändå kunna påstå att vi åstadkommit ett brett och intressant nummer. Tre av bidragen är översättningar gjorda av våra högst kompetenta medarbetare och behandlar såväl "verkligt kvinnoförtryck" i Indien, som scwaber i Andalusien som Vrionis översättningar av Kadaré. Vidare är som utlovat blocket med bokrecensionerna nu åter tillbaka, om än något mindre än i tidigare årgångar (vi diskuterar för närvarande hur vi skall behandla den framöver; har ni synpunkter får ni naturligtvis höra av er till redaktionen med dem).

Känner du någon som kan tänkas vara intresserad av att prenumerera, hör av er till redaktionen och lämna namn och adress så skickar vi ett provexemplar.

Utlottningen av franska tryck ur Myrdal och Kessles samling fortsätter. Med samma regler som tidigare: med 100 kronor är du med i dragningen. 1000 kronor garanterar vinst. Pengarna sätter du in på pg. 35 60 72 - 9. Vi bifogar inbetalningskort.

Att vi är i behov av alla de medel vi kan få behöver väl knappast påpekas.

Vänligen!

Styrelsen

Historien och planeringshorisonten

av Janken Myrdal

Denna artikel är det tal som Janken Myrdal höll på Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens 183:e högtidssammankomst 28 januari 1996, där han var högtidstalaren. Janken Myrdal är en av grundarna till Förr och Nu, och numera professor i agrarhistoria vid Sveriges lantbruksuniversitet.

Planering

Vår tids stora utmaning är att flytta planeringshorisonten långt in i framtiden. Detta är den kanske största mentala utmaning som vi står inför. Det räcker inte längre med att planera inför nästa budgetår eller för nästa valperiod, inte heller femårsplaner eller tioårsplaner räcker. Vi måste lära oss att försöka planera för hundratals år framåt i tiden.

Det är detta miljödebatten i mycket handlar om, även diskussionen om de politiska strukturerna och hur vi skall undvika de ödeläggande krigen handlar om planering på lång sikt. I själva verket tränger sig, i många olika frågor, de långsiktiga perspektiven på. Orsaken är att samhället och människorna har skapat och utnyttjar tekniska resurser som ger konsekvenser i stor skala och under lång tid. Det är därför vi måste flytta planeringshorisonten in i en till synes avägsen framtid.

För att se längre, och skönja horisonten så långt bort som möjligt, kliver man upp på ett berg. När man klivit upp på berget

ser man inte bara framåt, utan också åt sidorna och om man klivit tillräckligt högt upp också bakåt.

Denna bild ger, menar jag, historiens roll i synen på framtiden. En grundläggande kunskap är att människor har funnits i tiotusentals år och av detta bör man kunna dra en logisk slutsats och omvandla till en insikt om att människor också borde kunna finnas i tusentals år framåt i tiden.

Men är det över huvudtaget möjligt att planera för så lång tid som hundratals år? Ligger inte allt framför oss svept i ovisshetens dimmor? Vi vet inte om klimatet blir varmare eller om det blir i stort sett konstant eller kanske rent av i en del regioner kallare under de närmaste hundra åren. Viktig forskning pågår, men vi kan inte vänta på att den kommer med ett slutgiltigt svar, innan vi går vidare. Att försöka pressa fram ett enda svar från forskarna vore inte bara skadligt för forskningen, utan också farligt för planeringen.

Den tekniska utvecklingen går oerhört snabbt. Vi inte ens anar vilka överrask-

ningar den bjuder oss inom de närmaste årtiondena. På 1950- och 60-talen, när jag var ung, drömde framtidsforskarna om rymdens snara erövring och kolonier på planeterna inom en inte allt för avlägsen framtid. Drömmarna konkretiserades i glatt färglagda bilder, som vi pojkar noggrant studerade. Någon sådan rymdsatsning har ännu inte skett och tycks inte heller vara aktuell inom de närmaste årtiondena. Vad som däremot revolutionerat vår vardag är den språngvisa utvecklingen inom informationsteknologin, vilken inte förutsågs av framtidsforskarna för trettio år sedan. Det enda vi säkert vet om framtidens teknik är att det kommer nya tekniska genombrott som är lika oväntade och vars konsekvenser blir lika genomgripande som det vi just nu upplever.

Hur skall vi kunna planera långsiktigt för en framtid när de mest avgörande komponenterna i denna är osäkra?

Kan historien bidra med ledtrådar? Om vi vänder oss om och försöker urskilja och begrunda det historiens landskap som vi lämnat bakom oss, där vägen passerat smala och riskabla övergångar, gått genom mörka dalar men också över ljusa slätter och därefter försöker kisa framåt genom dimmorna - kan vi då bättre ana om det finns en väg, eller kanske snarare flera vägar genom det landskap som kan skönjas ända bort till horisonten rand.

Det är min starka förhoppning att historievetenskapen *inte* kommer att prestera någon karta över framtiden där den enda rätta vägen finns inprickad. Jag har förståelse för att beslutsfattare och hela befolkningen efterfrågar enkla lösningar. Det är nu beslut måste fattas och det är

nu vi måste veta vilka praktiska alternativ som skall väljas.

Historien visar att framtiden inte är given. Det finns förvisso genomgående tendenser i mänsklighetens historia, men det har också funnits avgörande brytpunkter där utvecklingen kunnat ta olika vägar. Eftersom historien handlar om människor kommer en mångfald av rationaliteter att ställas emot varandra. Målkonflikterna bär vi med oss från individuellt nivå upp till samhällelig och vidare till hela kulturers inom sig motstridiga strävanden. Detta innebär att det alltid har funnits och alltid kommer att finnas flera vägar.

Desutom kan vi inte förneka att slummen ibland spelat en roll. På en samhällslog nivå exempelvis i form av ödeläggande farsoter eller plötsliga klimatförändringar.

Slutligen finns det stora delar av historien som är och förblir omdiskuterade och andra delar som vi aldrig kan få reda på någonting om eftersom endast spridda fragment av våra förfäders handlingar och tankar har bevarats.

Om historikerna till allmänhetens fromma beslöt sig för att utpeka en enda möjlig väg, eller ens ett par så kallade scenarier att välja mellan, skulle historieforskningen med nödvändighet vara tvungen att i huvudsak ansluta sig till en enda teori och tolkning av skeendet. Historiekrivningens skulle då förtvina som vetenskap, och istället i högre grad återuppträda som ideologi.

Detta vore i och för sig ingen egendomlig utveckling, det har hänt förut. Historien är i själva verket varje ideologisk

föreställnings bas. Kunskaper eller föreställningar om det som varit legitimerar och styr de flesta av våra handlingar. Vad historia som ideologi kan åstadkomma kan vi exempelvis se i de ideologiska förberedelserna till de båda världskrigen. Vi ser det återigen runt omkring oss idag.

Vi får inte glömma att historiekrivningen tillhör de äldsta av vetenskaper. Ordet historias etymologi återgår helt enkelt på beteckningar för vetande och även för berättelse. Historien är tillsammans med astronomin den enda vetenskap som fått en egen musa bland de antikens nio som skulle gynna konst och lärdom. Just därför att det är kraftfull vetenskap för att styra vårt tänkande måste historikern vara försiktig inför behovet av förutsägelse om framtiden.

Historikerna bör istället hålla fast vid mångfalden av tolkningar och möjligheter. Jag tror faktiskt att ett sådant perspektiv skulle kunna bidra till att vi kan möta framtiden inte bara styrda i vår förvisning om att försöka överleva som art utan också bättre förberedda.

Vi kanske kan skapa en mental beredskap och strukturella möjligheter att möta flera olika alternativ, och undvika att läsa fast oss vid ett enda. Vi borde kunna förbereda oss inför en utveckling som ger antingen en ökande, sjunkande eller konstant temperatur. Och kunna vara mentalt förbereda på de oväntade tekniska genombrott som med nödvändighet kommer att ske.

Detta innebär naturligtvis inte ett pläderande för en *laissez-faire* politik. En sådan har, det vet vi, varken hindrat krig eller miljöförstöring. Det som måste ska-

pas är något så till synes paradoxalt som en genomtänkt planering vilken inte låser handlingsmöjligheterna, ett starkt och fast regelverk som är omedelbart föränderligt. Hur detta skall upprättas i praktiken är inte, och kan aldrig bli, historikerns uppgift att ange - i varje fall inte som historiker. Däremot kan historieforskningen och historikerna ge tankemönster som blir användbara i mötet med denna mentala utmaning.

Det två kulturerna

Denna roll kommer historieforskningen på intet sätt att spela ensam, tvärtom kan den endast utföras i samverkan med andra vetenskaper. Detta öppnar emot den centrala frågan om mötet mellan naturvetenskap å ena sidan och humaniora och samhällsvetenskap, humanvetenskaperna, å den andra. Hur skall vi förena synen på det naturgivna med det av människan skapade.

Detsker förvisso många ansträngningar att mötas konkret och på det praktiska planet, men vi måste också reflektera över de grundläggande skillnaderna mellan vetenskapens två kulturer.

Jag skall börja med en helt konkret skillnad, som jag tror är betydelsediger. Humanister läser normalt fler och tjockare böcker än naturvetare, detta sagt utan någon som helst värdering vilket ni strax kommer att märka.

När jag i uppbygget av en agrarhistorisk avdelning på Sveriges lantbruksuniversitet lagt upp doktorandkurser kräver jag att en doktorand sammanlagt skall läsa och tennera ungefär 15 000 sidor. Jag tycker inte

att det är särskilt mycket, men jag har förstått att naturvetare i min omgivning betraktar detta som en omfattande läskurs. För en naturvetenskaplig avhandling läser doktoranden oftast betydligt mindre.

Detta innebär givetvis inte att en naturvetenskaplig utbildning skulle ge mindre kunskap. Skillnaden ligger istället i att man där läser texterna på ett mera intensivt sätt, vilket i sin tur återgår på att texterna skrivs på olika sätt. Naturvetare skriver som regel kortare och mer koncentrerade texter, dessutom ofta upplade i artiklar. För en humanforskare är det den omfattande och övergripande monografin som premieras och ger framgång.

Hur skall man förklara denna skillnad? Delvis kan den förklaras av de olika forskningsområden vi arbetar med.

Historiker och även andra forskare inom humanvetenskaperna ger gärna en bred rundmålning av kringliggande teman som bakgrund och som förklaringspotential, medan naturvetaren oftare koncentrerar sig enbart på sitt forskningsområde. Orsaken ligger till stor del i att en historiker inte kan syssla med avgränsade experiment. Vi kan inte köra den industriella revolutionen fyra gånger om och hålla alla faktorer konstanta utom just den vi studerar. Helhetsperspektivet tvingar sig ständigt på oss inom humanvetenskaperna och därför är den breda bakgrundsbeskrivning både försvarbar och vanlig.

Naturvetare har under de senaste årtiondena blivit helt internationaliserade till stor del tvingade av den internationella konkurrensen, vilket också medverkat till

att man snabbt vill ha utresultaten i artikelform. Samma behov har inte funnits på den humanvetenskapliga sidan. Den som arbetar med en avhandling om torpare i östra Småland under 1800-talet behöver inte vara rädd för att ett forskarlag i Kalifornien samtidigt är intensivt sysselsatta med samma problem. Torparmonografin kan därför i lugn och ro göras omfattande och aspektrik.

Detta har också samband med att man inom humanvetenskapen strävar efter att beskriva de många unika fallen, eftersom människor eller grupper av människor i likartade situationer agerar på mycket olikartade sätt.

Till samma komplex av det unika och ständigt skiftande hör källmaterialet. En humanforskare arbetar med traditionsförmädat material, och detta har alltid påverkats i något syfte av den som skrivit ned eller på annat sätt förmädat uppgifterna. Därför är den utförliga källkritiken en central del av arbetet inom alla humanvetenskaper.

Ytterligare en faktor, vilken hör samman med de ovan nämnda, är att humanvetenskapen i hög grad använder språket som ett redskap i tolkningen vilket ytterligare ökar textmängden.

Skillnaderna är emellertid endast delvis betingade av de båda kulturenas forskningsobjekt, och i det samarbete som nu etableras måste forskare från naturvetenskap respektive humanvetenskaperna närma sig och lära av varandra, för att om det är möjligt utmana inlärd metod.

Humanvetenskaperna kan bidra med uppmärksamhet mot helheten i ständigt förening med det unika. Naturvetenskapen

tvingar fram en inriktning mot de empiriska regelbundenheterna, mot det lagbundna. I mer än ett århundrade har naturvetenskapen varit på offensiven och påverkat humanvetenskaperna, och vi får inte glömma att naturvetenskapens inflytande över humanvetenskaperna har varit fruktbart. Det medverkade bland annat till att man inom humanvetenskaperna skapade fler sammanhängande teoribyggen, som gradvis givit oss bättre förståelse av exempelvis de historiska skeendena.

Historien

Tendenser och lagbundenheter i historien kan ge oss en ungefärlig riktningsgivning för den fortsatta vägen. Även om jag, som kanske framgått, inte är någon anhängare av att dra de så kallade trendlinjerna rätt in i framtiden skall jag som ett exempel ta upp en grundläggande och genomgående utvecklingstendens genom historien - produktivitetens ökning, och då särskilt den inom jordbruket.

Vi måste för det första skilja mellan en ökad produktivitet per ytenhet, arealproduktivitet, och en ökad produktivitet per arbetsinsats, arbetsproduktivitet.

Den ökade arealproduktiviteten inom jordbruket har givit en över historien ökande befolkning. Med en större produktion av livsmedel per ytenhet har fler kunnat försörjas inom en region. Detta har varit ett av de genomgående utvecklingsdragen under årtusenden som givit varje nytt samhällssystem en annan skala än det tidigare.

Den andra typen av produktivitetsoökning, den ökade arbetsproduktiviteten, har å sin sida medfört att en allt större andel av befolkningen kunnat försörjas utanför jordbruket. Om varje sysselsatt inom jordbruket kan producera mera livsmedel blir det mer över för andra. Detta har varit ett annat genomgående utvecklingsdrag under årtusenden, som till slut medfört att den jordbrukande befolkningen utgör ett mindretal av hela befolkningen.

Dessa utvecklingslinjer har på intet sätt varit rakt uppgående. Utvecklingen av den totala produktionen har genomgått språng och kriser. För att, när vi nu står inför ett millennie-skifte, ta det senaste årtusendet så var 1000- 1100 och 1200-talen en uppgångsperiod. Befolkningen ökade, hela skalan i samhället försköts. Den ökade jordbruksproduktionen gav också städer, stenkyrkor och borgar.

På 1300-talet kom en stagnation som med digerdöden 1350 övergick i kris och befolkningsnedgång.

Efter mer än hundra år kom en ny uppgång under 1500-talet, en ökning i jordbruksproduktionen som gav grundvalen för byggandet av den starka staten under Gustav Vasa och hans söner. Så följde en ny stagnation under 1600-talets krigsekonomi.

Återigen kom en uppgång med 1700-talets fred och jordbrukstekniska omvandling i 1800-talet. Då förändras inte bara skalan, det skedde också en avgörande ökning av arbetsproduktiviteten som gav en gradvis allt större andel av befolkningen i sekundärproduktion vilket ledde över i det industriella genombrottet.

Kriserna kan emellertid inte enbart be-

traktras som stoppi i utvecklingen. Tvärtom har de en roll i förloppet och kan medföra djupgående sociala strukturomvändningar som förbereder de kommande uppgångarna. Exempelvis innebär senmedeltidens kris att politiska strukturer skapades vilka förberedde den statsmakt som inte bara var stark utan också agerade så att produktionsutvecklingen gynnades under 1500-talet.

Bilden måste utvidgas. I en samhällslig produktiviteetsberäkning kan vi inte bara betrakta jordbrukets livsmedelsproduktion. Betraktar vi den samhälleliga produktionen som helhet ser vi att också denna, med avbrott för de regelbundet återkommande kriserna, ständigt tenderar att stiga. Men också att det ständigt tillförs nya behov - städer, vägar, hantverksprodukter. Trots bakslag har levnadsstandarden och antalet produkter och tjänster vilka betraktas som livets nödvändigheter utvidgats genom århundradena.

Exempelvis de folkdräkter, som med all rätt bevaras och vårdas, är inte uråldriga utan i sina huvudformer en skapelse av den agrara revolutionens epok då den framstigande bondeklassen både kunde konsumera mer och ville manifesteras tydligare.

Vi kan med stor säkerhet konstatera att

produktionen också i framtiden kommer att fortsätta att öka, och att vår förmåga att producera kommer att öka. Produktiviteten kommer, med avbrott för de oundvikliga i viss mån nödvändiga kriserna, att stiga. Nya behov kommer att även fortsätta. Nya behov läggs till de gamla. Vi kan inte säkert säga vilka nya behov som kommer att tillföras. Miljöhänsyn är säkerligen ett, ytterligare andra kan vi bara ana och de hör dessutom samman med den föga förutsägbara tekniska utvecklingen.

Produktionsökningen är en genomgående trend i historien, men också denna måste relativiseras och nyanseras för att vi skall kunna förstå den. Den kan således inte utan vidare skrivas in i framtiden i sin nuvarande form.

Historien ger oss nödvändiga insikter och perspektiv för en planering på mycket lång sikt för att förflytta planeringshorisonten in i framtiden. Den ger oss en ungefärlig möjlighet att bedöma i vilken riktning vi kan fortsätta. Den ger dessutom underlag för en diskussion med utgångspunkt från de olika värderingar, som vi har och alltid kommer att ha, om vart inom denna huvudinriktning som vi bör fortsätta. Men historien tvingar oss också att förbereda oss på det oväntade och det dolda i det framtidens landskap som vi ger oss in i.

Kvinnoförtryck som klassförtryck

Av Athimuthu Ganesh Nadar

Sexism och backlash är ideologiska föreställningar som skymmer mer än de avslöjar. I Förr och Nu har vi därför flera gånger tagit upp det verkliga kvinnoförtrycket. Som det i Indien. Vi var nog de första som i Sverige publicerade material om den nya tidens brudbränning; den som alls inte har med religion eller sed att göra utan enbart med pengar. Den nya indiska medelklassens hemgiftsbrännande. Då männen får hemgift för att ta mot en hustru kan familjen också elda upp henne - låtsas som om hon spillt fotogen på sig i köket - för att sedan skaffa en ny med ny hemgift.

Här återger vi nu ett material om det klassmässiga i det syd-indiska kvinnoförtrycket.

Gun Kessle

Kvinnomakt, jämställdhet, lika lön för lika arbete: fraserna betyder ingenting för de kvinnor som sliter på Indiens åkerfält, samtidigt som frukterna av deras arbete tas ifrån dem och deras okränkbara kroppar kränks och förstörs dagligdags för att tillfredsställa jordägare. Athimuthu Ganesh Nadar heter reportern som i indiska The Sunday Observer avslöjar den nakna exploatering av kvinnor som pågår ohämmat i Tamil Nadu, mitt framför ögonen på minister Jayalitha Jayaram.

I ett land där kvinnorna vördas för moderskapet och där landsbygdens människor sägs vara enklare och oskuldfullare än de onda storstadsborna, där är det de kvinnor som arbetar på åkrarna som lever ett liv i ytterlig misär. De tvingas att godta vad de drabbas av som vore det deras öde och det som de drabbas av måste ses för att man ska tro på det. Det är vad vi ska göra ...

Vi befinner oss nu i Tanjore, Tamil Nadu, risskål. Det är kväll och avslöjningsdags för lantarbetarna. Enligt traditionen i södra Indien betalas lantarbetarna i natura, dvs i ris, under skördetiden. Det är för att de ska få hjälp att klara sig över de magra månaderna.

Jordägaren, god för 3300 tunnland, sitter på en säng och tittar strängt när avslöjningen delas ut. Kvinnor sitter trötta, nedhukade tillsammans åt ena hållet. En

och en kommer de för att ta emot sin andel av riset. Men egendomligt nog överlämnar de riset till en annan man istället för att ta det med sig hem. Och denne stoppar ner det i en jutesäck och ger det tillbaka till jordägaren.

Förbluffad frågar jag kvinnorna varför de lämnar tillbaka riset. "Vi har lånat pengar under de magra månaderna och nu betalar vi tillbaka," säger de. Jaha, men sedan upptäcker jag att jordägaren köper tillbaka riset för exakt halva priset. "Varför kan ni inte sälja riset utanför och betala tillbaka i kontanter?" frågar jag. "Om vi gör det, kommer han inte att låna oss pengar nästa år."

Jordägaren ger och jordägaren tar ...

Situationen är inte så annorlunda i distriktet Tirunelveli och VOC. Överallt behandlar jordägarna kvinnorna som ägodelar som får värma fickorna om dagen och sängarna om natten....

Ljus, tunn, ett ansikte som en älva och hennes ögon återspeglas sorg. Hon var den yngre av två systrar och klarade inte slutexamen i grundskolan. Hon giftes bort till en suput. Hon arbetar på åkrama för att klara hemmet och mat åt sonen.

En dag störtade byns ordförande och hans yngre bror in i huset. Hennes man lämnade huset utan ett ord - det var vad han gjorde varje gång dessa män kom. Hon vände sig till sin svärfar för att få hjälp. Men det enda svar hon fick var: "Du är min sons problem och inte mitt." Valsamma återvände nedbruten till sin mors hem med sonen.

Första dagen hon gick ut på åkrama för

att arbeta där, blev hon inkallad av jordägaren till pumphuset. När hon vägrade fick hon ovetat av de andra kvinnorna som sade: "Vi har varit där allihop någon gång. Om du vill kunna komma tillbaka i arbete på den här gården måste du gå dit."

Tredje dagen fick jordägaren sin vilja igenom. Nu när Valsamma är 30 år är hon bitter och cynisk. Jordägarna är värre än män som går på bordell, säger hon, de betalar inte ens för det. "Vi måste tillfredsställa deras lust helt enkelt för att få vara kvar i jobbet. Inte vet jag hur det är med de andra, men när jag var ung var jag tvungen att ligga med varje jordägare som jag arbetade åt."

I desperation hade hon sökt jobb hos det statligt stödda projektet mot jorderosion. "Det var inte bättre där, inspektörerna tog för givet att vi skulle ligga med dem."

Dessa kvinnor är fångna i en situation som de inte råår på och vänjer sig sakta vid att deras kroppar och deras arbete ska exploateras i utbyte mot en anställning. Men inte heller den är garanterad. "När tio stycken av oss kommer till en åker och det bara behövs fem, så väljer jordägaren ut bara de yngre flickorna; det är ingenting vi kan göra," säger Valsamma förtvivlat. Hon har varit utan jobb i en vecka.

"För fyra dagar sedan gick för att låna 200 rupier av en lärare i byn. Jag visste att jag var tvungen att ligga med honom men jag väntade mig inte att han skulle piska bröstet och *** på mig innan han låg med mig. Igår skickade han efter mig och titta vad han gjorde," säger Valsamma och utan att tveka sliter hon upp blusen för att visa bränmärkena efter cigarettglöd. Jag ville

ge henne lite pengar men hon vägrade: "Du är ju bara en tidningsreporter och har väl inte så stora inkomster."

Selvi, nästa flicka som jag talade med, var bara 19 år gammal. "Allt var bra tills mamma dog ifjol. Det fanns inga pengar i huset, så jag lånade 500 rupier från jordägaren som mamma brukade arbeta åt." Pengarna räckte inte länge, så hon vände sig till sin mosters jordägare för att få låna 300 till. En vecka senare hade hon tagit emot ytterligare 200 rupier från mosterns arbetsgivare för att ha råd med en puja åt modern. Samtidigt hade hon börjat arbeta åt moderns jordägare och betala tillbaka lånen.

Tyvärr kunde hon inte avbetala månadens efter. Det var ju inte så lätt att föda två yngre bröder och en liten syster på hennes magra inkomster. Selvis moster kom hem till henne och började skälla: "Hör nu, varför i helvete lånade du av min arbetsgivare? Nu skäller han på mig varje dag. I morgon är du så god och går hem till honom klockan sju på kvällen, annars ..."

Och så gick hon därifrån.

"Jag kunde inte sova på hela natten" erinrar sig Selvi. "Dagen därpå gick jag dit eftersom jag inte ville att min moster skulle bli av med jobbet. Det var dödstyst i huset. Han låg där på en säng. Han steg upp och låste dörren och pekade på sängen. Och jag förlorade min oskuld. Två månader senare betalade jag honom 150 rupier. Han ber aldrig om pengar... Jag tänker inte betala honom nu."

Roopvatis berättelse började lite anorlunda. "Sonen till min jordägare blev kär i mig men jordägaren förstörde det." Hon hade blivit med barn och vägrade att

göra abort eftersom hon trodde att hennes älskade skulle ställa upp för på henne. Men pojken ville inte kännas vid barnet. Hon klagade hos polisen, men det var förgäves. Inför alla bybor erkände pojken att han hade legat med henne men tillade: "Jag var en av många." Polisen valde förstås att tro den rika pojken framför den fattiga flickan.

Jag frågade Roopvati vad som hände med barnet. "Jag födde hemma; det var bara en flicka ... det dog inom en vecka," svarade hon med tydlig lättnad. Hennes granne bekräftade att hon hade låtit barnet svälta ihjäl.

Jag sökte upp en äldre kvinna som hade två döttrar och en som. Sonen gick i skolan med de övriga tre arbetade i lantbruk. "Att arbeta på åkern är det inget fel på men när jordägarna ska ha huset skurat skickar de alltid efter en av mina döttrar. Det är sjukt."

"Och vad gör du då?" frågade jag henne. "Dagen efter lånar jag 100 rupier av honom och det betalar jag aldrig tillbaka," svarade hon nonchalant. "två gånger har min äldsta dotter varit tvungen att göra abort. Jag måste få henne gift innan hon blir för svag."

Koli, som är 21 år gammal, har hittat på ett sätt att komma runt problemet och hantera jordägarnas lust på egna villkor. "Jag arbetar aldrig mer än tre dagar på en och samma åker. När det är dags för den fähdagen att börja kasta blickar på mig finns jag på en annan åker - det finns mer än 200 gårdar här omkring." Detta har nu inte precis gjort det tryggt för henne, "men under det senaste året har jag legat med en jordägare bara tre gånger och alla tre

gångerna behövde jag pengar så jag gick självmant."

Kannumuthu är 32 år gammal och ogift. Hon är mycket stolt över sin snygga figur. "Jag har aldrig fött barn," skryter hon. Hon säger att under 18 års lantarbete har hon aldrig blivit tvingad till något. "Under årens lopp har jag varit älskarinna åt fyra olika jordägare - och de har skött om mig bra," säger hon trotsigt.

Inågra av de byar jag besökte varierade systemet med sexuellt utnyttjande lite. Varje jordägare har egna kanganee eller övervakare - en manlig och en kvinnlig - som har till uppgift att förse honom med lantarbetare. Kontakten mellan jordägaren och lantarbetarna är minimal. Även lönen betalas ut av övervakarna.

Jag talade med en kvinnlig övervakare som arbetar på en kokosnötsodling. Efter mycket velande hit och dit medgav hon att det sker sexuellt utnyttjande. "När jordägaren är intresserad av en särskild flicka, kallar han på bara mig och den flickan. De stannar i pumphuset under dagen och jag måste vänta utanför som en hallick. En gång kom jag hem sent med en sådan flicka och hennes morbror såg oss. Han ville veta vad vi gjorde på åkern så sent. Flickan blev förvirrad och jag lyckades komma med en ursäkt, men efter det återkom flickan aldrig mer i arbete hos mig. Jag blev orolig över det. Tursamt nog blev hon gift inom en månad."

Jordägaren springer nu efter en särskild flicka. Igår såg jag att han stack åt henne pengar, fastän det är jag som betalar ut lönerna här. Jag vet inte var det ska sluta."

De flesta av kvinnorna jag talade med menade att såvida inte en kvinna var mycket snygg, kunde hon hålla jordägarna på avstånd om hon lyckades leva på sin lön. I samma ögonblick som man behöver mer pengar är man fast och kan utnyttjas. Om man inte vänder sig till jordägaren för att få låna pengar, måste man tampas med ockrama. Det finns två sorters procentare. Den ena sorten brukar dra av 120 eller 130 rupier för varje 1000 rupier och låter en låna resten. Sedan får man återbetala 10 rupier om dagen i hundra dagar. Den ränta man kan räkna fram ur detta blir omkring 8 procent per månad.

Jag inledde ett samtal med en procentare och kritiserade honom för att han tog så hög ränta från de fattiga. "Vi ger pengar till de här människorna utan guld, egen-dom eller ens ett kärl som säkerhet och utan namnunderskrift - vem annars skulle ge dem pengar? Man vet aldrig vilka som sticker utan att betala," förklarade han.

Den andra sortens procentare lånar ut hela summan på 1000 rupier men sedan får man betala tillbaka 125 rupier varje vecka i tio veckor. Räntan hamnar då på tio procent per månad.

Alla kvinnorna intygade att dessa procentare inte krävde sexuella tjänster i utbyte. Om man inte betalar i tid, kommer de bara och skäller och i sista hand tar de kläder, kökkärl eller vad de kan hitta i huset.

Den enda glädje dessa kvinnor har i sina liv kommer från vita duken. De är kvinnorna som flockas kring M G Ramachandrans filmer med två löv i håret - hans, och numera också Jayalitha Jayarams valsymbol. Det är kvinnorna

som har Rajnikanth som idol. Den enda gång man ser lycka i deras ansikten är när de är på väg till biografen. Under dessa två och en halv timmar glömmmer de sitt arbete under den brännande solen. De glömmar jordägaren och hans lustar och de glömmar sina tomma magar.

Och de kvinnor som inte arbetar på åkrarna? En del av dem arbetar på byggen. Där är de lämnade till murarnas nåd. Den kvinna som har uturen att tilldra sig murarens fantasi blir erbjuden hans sällskap på vägen hem - med uppehåll i någon mörk bananplantage. För den som vägrar, inget arbete dagen efter; och för den som fogar sig den lättaste arbetsbördan.

Dessa kvinnor har aldrig hört talas om Internationella kvinnorådet eller kvinnokonferensen i Beijing. Det har jag. Men vad kan jag göra, utom att i misströning och förtvivlan ropa till himlen?

Översättning: Erik Göthe
Illustrationer: Gun Kessle

Om behovet av en ny klassanalys

av Christer B Johansson

Marxismen har många gånger dödförklarats. Dock är Marx ständigt närvarande i de mest "postmoderna" filosofers skrifter och somliga av dem, som Foucault och Derrida, har t o m sät om marxismens återkomst - på ett filosofiskt plan, som en följd av det åtminstone i Frankrike ständigt växande intresset för Hegel. Men politiskt då? Är inte Marx omöjlig "efter Murens fall" och Sovjetväldets upplösning? Liberalerna hoppas det, de segande högersossarna också. De svenska socialdemokraterna gjorde upp med Marx redan på 30-talet, och i 1944 års program är alla spår av Marx försvunna: ut med det "tyska" och in med det anglosaxiska, New Deal och fabianism.

Men är det något som är stendött idag så är det denna reformism inom en kapitalism som inte längre producerar några reella värden; facket trängs tillbaka, reservarbetskraftsarmén växer och trygghetssystemen kapsejsar, allt till fixarnas och den nya nomenklaturens oför-

ställda glädje. De har t o m lyckats att trixa och fixa in oss i EU. De lurade - främst skrämda socialdemokrater - ångarrar sig. Men vad ska de göra? Hur ska de t ex rösta nästa gång det ska röstas? Vågar man lita på socialdemokraterna? Nej, knappast. Än en gång måste Persson & Co lita på magin i NAMNET, "fetisken", SAP, skrämma med högerspöket (som om det bodde i någon annans garderob) och tillfälligt frammana en klassinsinkt, som annars ofast lyser med sin frånvaro. Kommunistskräcken tror man sig också kunna exploatera: Carlsson upptäckte att Vänsterpartiets partisekreterare - till skillnad från partiordföranden - var "kommunist". Partioptionen kring Kenneth Pettersson utmålades som åtminstone "halvkommunistisk". Det kan nog skrämmaskiten ur en och annan 60-, 70-, 80-åring. Vad värre är: med samma argument kan moderater och folkpartister skrämma högersossar; SAP vimlar av föredetta

marxister och t o m leninister och trotskister (två har Carlsson resp. Persson tagit in i regeringen) och det finns fortfarande de som tar både demokrati, yttrandefrihet, jämlikhet och annat "atavistiskt skräp" på allvar!

Vänstern, då? Den riktiga, den som 1968 demonstrerade BÅDE för Vietnam och MOT Sovjets överfall på Tjeckoslovakien, som startade FiB och FÖRR OCH NU, som kämpade för demonstrations-, mötes- och tryckfrihet, som organiserade hyresstrejker och motståndet mot dåvarande EEC, som stödde gruvarbetare, skogsarbetare och städerskor i deras massaktioner, som kämpade för vettiga miljömål, som förespråkade och praktiserade kvinnors lika rättigheter?

Den dog någon gång i slutet av 70-talet. FiB överlevde, men på spar-låga. Clarté finns för marxisterna, med i stort sett samma gubbar som för femton år sedan. Partiet för leninister försvann, dess tidning förklingades av några figurer, som idag åtnjuter stort förtroende hos SAF och/eller Kinnevik.

Nu invänder naturligtvis någon att det inte behövs någon socialistisk vänster eftersom det inte finns någon arbetarklass. Det är bara det, att det påståendet inte är riktigt sant. Arbetare finns. Alla vi, som har våra huvudsakliga inkomster av lön för eget arbete, är arbetare (eller proletärer, d v s egendomslösa). Att de flesta akademiker, egenföretagare och småbönder inte gärna identifierar sig med den gamla arbetarklassen må vara, men rent sociologiskt tillhör de naturligtvis arbetets sida i motsättningen till kapitalet. Man skulle kunna uttrycka det så här:

klassen har inte minskat men den har omgrupperats, och klassmedvetandet har inte hängt med. Eller, uttryckt på "marxiska": det svenska proletariatet är en klass i sig men inte för sig. Någon måste ändå formulera denna folkmajoritetens behov och krav. Utifrån då, eftersom det inte finns någon spontan rörelse att tala om, och med hänsyn tagen till klassens heterogenitet. Det så kallade Vänsterpartiet ska vi inte hoppas på, att döma av uttalanden som Gudryn Schyman gjort på olika håll, bl a i FiB i maj.

Kärnan i klassen är industriarbetarna, de som direkt skapar det överskott, som de flesta andra lever på. Utanför kärnan finns alla de som distribuerar och servar, som gör varuomsättningen möjlig och som sköter "mark tjänst" och reproduktion. Utanför dessa, som har det gemensamt att de arbetar tillsammans med andra i lag, saknar kontroll över produktionsmedel och har en underordnad ställning, finns de som äger ett litet kapital i form av en maskin, t ex en bil för transporter, en uppsättningsverktyg (alla hantverkare), en lokal, en dator, några hektar mark eller skog men som arbetar själva eller tillsammans med bara någon familjemedlem. Tillsammans utgör de här en majoritet av befolkningen, kanske åttio procent. Resten är till större delen hemmafruar, d v s arbetar i reproduktion utan lön, eller studerande, d v s blivande proletärer eller kapitalister eller chefer, eller pensionerade arbetare, hemmafruar, bönder, egenföretagare, tjänstemän, kapitalister...

Kapitalet har koncentrerats. De "rena kapitalisterna", d v s sådana som

inte behöver arbeta alls för sitt uppehälle eftersom de äger aktier eller uppbär årsräntor i miljonklass eller oerhört stora jordar, utgör inte mer än några få promille av befolkningen. Runt dem grupperas de stora direktörerna, som har höga löner för sitt arbete men kanske också lite aktier som de får utdelning på och som kan dra sig tillbaka som "rena kapitalister" med fallskärm och allt, och de högre ämbetsmännen som bevakar och bevarar det kapitalistiska samhället som politikerna be- stämt ska vara. Hur mycket eller hur litet politiker verkligen bestämmer kan disku- teras, men det saknar betydelse för reso- nemanget: objektivt tillhör de kapitalist- klassen. Att de kan vara "socialister" eller "borgare", ha egen förmögenhet eller inte, äga produktionsmedel eller inte, saknar lika mycket betydelse för resonemanget som ålder, kön, utbildning eller dialekt; objektivt tillhör de den härskande klas- sen, visserligen inte avantgardet utan sna- rare trossen, men ändå.

Klassen finns alltså, den klass som är kärnan i det VI kallar "folket". Till detta folk räknar vi också progressiva intellek- tuella och konstnärer, mindre och medel- stora bönder, lägre tjänstmän i privat eller kommunal verksamhet.

Vad vänsterintellektuella och vänster- politiker alltså borde göra, istället för att gräla med Lindbeck, Feldt, Södersten, Dennis och liknande, är att göra en analys av hur Sverige 1996 egentligen ser ut. Det är det första. Eventuellt kan detta arbete antyda svaret på den viktiga frågan VAR- FÖR. Varför kan de som säger att vi sparar genom att låta en halvmiljon gå arbetslösa, att EU är ett "demokratiskt

projekt", att vi arbetar för litet när vi arbetar mer än någonsin (vi som har jobb), att det inte går att stoppa knarket o s v, tala i stort sett oemotsagda och med pondus fast så många intuitivt "vet" att de ljuger eller i bästa fall "bara har fel"? Det är här jag tror att olika reifikations- och alienationsteorier kan förklara mycket; folk känner sig så inihelvet MAKTLÖSA att de inte längre orkar rea- gera. Efter tjugofem år av offentliga lög- ner, tio år av systematisk - legal har det visat sig - utplundring via banker, försäk- ringsbolag, tomt- och fastighets- spekulanter, hjärntvätt via teve och tid- ningar o s v, orkar de flesta inte reagera längre. Annat än genom en grimas, en cynisk kommentar om ruttna politiker. Politikerförfäktat - och journalistförfäktat, som är ännu större - stör förvisso oss alla, som inte har något annat att göra än att till sista blodsdroppen försvara den politiska demokratin mot alla rop på "starka män" (passar Assar?). Politik-förakt är oss inte till någon hjälp. Det vore ju bättre om åtminstone arbetarna identifierade de verk- liga fienderna: storkapitalet och byråkra- tin; populismen kan annars lätt urarta i främlingsfientlighet, rasism och andra former av fascism.

Det är ju en i högra grad defensiv kamp vi ägnar oss åt. Att UNDERSÖKA vore ett steg i offensiv riktning. Att börja formulera politiska handlingsprogram nästa steg, att dra in allt fler i sådana diskussioner, särskilt de unga, vore det första offensiva steget på många år. Ett ordentligt föräldrauppror är vad dagens unga skulle behöva. Och den kunskap, som skolan har förvägrat dem, får de

skaffa själva. Vi som är deras föräldrageneration kan släppa till våra bibliotek eller visa vägen till de kommu- nala, vi kan vara med och beskriva kakan, vi kanske kan tipsa om några av ingredi- enserna, men vi kan fanimig inte leverera några recept! Hade vi kunnat det, hade Sverige 1996 naturligtvis inte varit så jävligt som det är. En hel generation radi- kaler gick vilse i sektierism och karriä- rism. Vi, som är kvar, lyckade eller miss- lyckade karriärmässigt, är inte många. Men vi kommer att finnas på de ungas sida, när dessa börjar röra på sig. Vi kan- ske också måste hjälpa till att analysera vad det innebär av både osäkerhet och hopp att det finns en miljon "nya svens- kar", så kallade svartskallar, bland oss nu, människor som inte fanns när jag var ung. Här har vi en halv miljon proletärer, till stor del unga, starka män som gärna skulle vilja jobba om det funnes jobb, som gärna skulle bli våra vänner om vi släppte in dem i det svenska samhället...

Har vi förresten någonsin godkänt SEGREGATIONEN? Jag kan inte minnas att något parti som haft framgång i något val ens haft frågan på sitt program. Och ändå har vi en fruktansvärd segregation. Där jag bor, i Tullinge, uppe på berget, finns knappt en mörk människa men hel- ler inga knarkare eller högljudda alksisar, inga motorcykelbusar. Några kilometer bort, i Alby och Fittja, finns knappast en enda blond svensk. Här hemma hos mig åker alla med svenska och finska efter- namn till något jobb på morgonen, i Alby och Fittja lär över 60 % vara permanent arbetslösa. Vem bestämde det? Ja, inte var det jag.

Dags för ett revolutionärt program alltså. Nya analyser, ny klass- beskriv- ning. Kanske kan gamle Marx ändå hjälpa oss? Han trodde ju själv på "kritiskt övertagande", precis som Mao gjorde hundra år senare. Eller den något moder- nare Lukács, som KOM fel men HADE rätt i mycket, vilket jag försökte visa i en uppsats på universitetet 1984. Jag sam- manfattar och publicerar den först nu, när den till synes blivit ännu mer "mos- sig".

HISTORIA OCH KLASSMEDVE- TANDE är den mest tankestimulerande av alla filosofiska arbeten i marxistisk tradition efter "Kapitalet". Det kan också tjäna som en förmedling för de som vill gå vidare från den historiemetafysik som bär Hegels stämpel till en mer användbar his- toriematerialism utan att gå via Lenins djärva men vulgära, i mycket korrekta, i mycket dock alltför begränsade och fel- aktiga p g a "ryssheten", extrapoleringar. Så kommer vi också förbi "Sovjet" och "Muren", ty de hade egentligen väldigt lite med "marxism" i någon som helst rimlig mening att göra. Därför ska det inte lyckas liberala och socialdemokratiska historieförfalskare och amerikanska el- ler amerikaniserade gottköpsfilosofer att förpassa Marx och Georg Lukács (jag använder hans tyska namnform conse- kvent) till historiens sophög.

Lukács' stora bedrift var att han lycka- des förklara Marx på en punkt, där efter- marxisterna, inte minst Friedrich Engels, hade varit, mycket oklara, den punkt som

vi kan kalla den PSYKOLOGISKA DIMENSIONEN. Detta var en välgärning, ty marxismen hade kommit att tolkas helt mekaniskt, nästan som om människan var bortopererad ur historien; därvidlag var det liten skillnad mellan leninister och "moderna" socialdemokrater, tex de skandinaviska. Gunnar Gunnarsson, själv socialdemokrat, skriver i sin biografi "Georg Lukács" (Cavefors, Uddevalla 1969): "Att Georg Lukács så tidigt som i början av tjugotalet och innan Marx' betydelsefulla Parismanuskript ännu upptäckts i *Geschichte und Klassenbewusstsein*, förmodade konkretisera försakligandets och alienationens problem enbart på grundval av Marx' lära om varans fetischkaraktär ställer honom i främsta ledet av vår tids tänkare." (1)

Den relevanta delen av "Historia..." börjar med en utredning av klassmedvetandet (s 93 ff Cavefors pocketutgåva, som följande jag känner till).

"Det borgerliga medvetandet måste med nödvändighet vara falskt, eftersom borgarklassen är oförmögen att förstå sig själv. Den framträder historiskt, som ett resultat av olika abstrakta "dygder", inte som ett resultat av mänskliga relationer. Först proletariet har möjlighet att nå ett sant och fullständigt klassmedvetande. I kampen för produktion och reproduktion har arbetarklassen en tydlig och konkret motståndare, som den måste definiera sig gentemot. Det kitt, som höll samman texten det medeltida samhället t ex religionen och vidskepseln, är upplöst av den rationella produktionsordning som är nöd-

vändig för profiten. Arbetarna kan se det, som de enda som skapar verkliga värden med sin arbetsinsats. Kampen handlar nu helt om produktionen eller dess ekvivalent, penningen. Alla ideologiska slöjor är bortrivna. Därmed ha klassmedvetandet nått det stadium där *det kan bli medvetet*." Observera: inte "bli" eller "är" medvetet utan "kan bli medvetet". Naturligtvis finns det en massa hinder för denna medvetandeprocess; annars hade varken Lukács behövt skriva sin bok eller jag den här uppsatsen (hindren tycks ju följa på växt på både höjden och bredden). Klassmedvetandet är en totalitet, som varken är summan eller medelvärdet av vad individerna inom klassen tänker och känner. Klassens uppgift är HISTORISKT BESTÄMD: "Att en klass är bestämd för herravälde innebär nämligen, att det är möjligt att utföra dess klassintressen och klassmedvetande organisera hela samhället." Därigenom blir bourgeoisin och proletariet de enda rena klasserna. Småbourgeoisin och bönderna utgör vacklande "övergångs-klasser" som dessutom kommer att försvinna i rationaliseringsprocessen.

Den borgerliga individualismen blir falsk i ljuset av den kapitalistiska, automatiska utvecklingen mot allt större maktkoncentration. "Planekonomin har gjort sitt inträde i det borgerliga medvetandet, åtminstone bland dess mest avancerade företrädare", ironiserar Lukács.

"Vulgärmarxisterna" (Kautsky & Co, inkl. de skandinaviska socialdemokraterna) insåg ju också det, men satte sig därför ner och väntade på att det skulle lösa sig självt. Revolutionen skulle nog

komma "när tiden var mogen". Men vilken revolution. En revolution utan aktörer, utan någon som vill den, som en skänk från Gud eller överklassen? Svaret gav de tyska socialdemokraterna 1918. Det var inte Liebknecht och Luxemburg som segrade utan Ebert och Noske, småborgarna som banade vägen för den mer konsekvente Hitler.

Varor har producerats och bytts mot andra varor långt före kapitalismens tid, konstaterar Lukács. Men frågan om varuutbytets- och därmed varufetischismens (2) - betydelse är inte kvantitativ utan kvalitativ. Frågan är hur mycket människors medvetande genomsyras av utbytet och produktionen; förtärlighets, reifieras. Lukács nöjer sig alltså inte med att hänvisa till förordet till "Till kritiken av den politiska ekonomin" som många före och efter honom.

Jag måste här citera ett längre stycke för att illustrera hur Lukács resonerar:

"Följer man den utveckling, som arbetsprocessen genomgår från hantverk via kooperation och manufaktur till maskinindustri, så visar sig därvid en ständigt stigande rationalisering, ett allt fullständigare uteslutande av arbetarens kvalitativa, mänskliga och individuella egenskaper. Detta sker å ena sidan genom att arbetsprocessen i allt högre grad styckas upp i abstrakt rationella detaljoperationer, varigenom arbetarens förhållande till produkten som helhet upplöses och hans arbete reduceras till en specialfunktion som mekaniskt upprepas. Å andra sidan sker

det genom att den socialt nödvändiga arbetstiden (3) under och till följd av rationaliseringen blir själva grundvalen för den rationella kalkylen, i början som rent empiriskt fatbar, genomsnittlig arbetstid, men senare - på grund av allt större mekanisering och rationalisering av arbetsprocessen - som ett objektivt kalkylerbart arbetspensum, vilket arbetaren finner sig ställt inför i dess slutna och färdiga objektivitet. Men den moderna "psykologiska" uppdelningen av arbetsprocessen (Taylorssystemet) (4) tränger denna rationella mekanisering ända in i arbetarens 'själ' ...

Till följd av arbetsprocessens rationalisering framstår de mänskliga egenskaperna och särdragen hos arbetaren som *rena felkällor* i förhållande till den i förväg rationellt beräknade funktionen av dessa abstrakta och partiella lagar... Människan framstår varken objektiv eller isin-

attityd till arbetsprocessen som dess egentliga bärare. Som mekaniserad beståndsdel fogas hon in i ett mekaniskt system, som hon konfronteras med i fullbordat skick och som fungerar fullkomligt oberoende av henne och vars lagar hon viljelöst måste följa. Denna viljelöshet förstärks ytterligare genom att arbetarens verksamhet med tilltagande rationalisering och mekanisering av arbetsprocessen alltmer förlorar sin karaktär av verksamhet och blir en *kontemplativ* attityd. Den kontemplativa inställningen till en mekaniskt lagbunden process, som äger rum oberoende av medvetandet och utan möjlighet att påverkas av mänsklig verksamhet och som alltså uppenbarar sig som ett färdigt och slutet system, förvandlar också

de fundamentala kategorierna i människors omedelbara förhållande till världen. Den reducerar tid och rum till en gemensam nämnare, den reducerar tiden till rummets nivå."

Nu talar Lukács inte bara om, vilket man skulle kunna förledas att tro, maskin- arbetare av olika slag, men det är så att det är bland dem som "hela samhällets gemensamma öde" speglas tydligast. Vi återkommer till det och exemplifierar med byråkrater och journalister. Även de producerar bara varor, inga värden i sig.

Genom att tingen alltmer förlorar sin omedelbara karaktär av bruksvärden och alltmer objektifieras som bytesvärden, tränger reifikationen allt djupare ner i samhällslagen. Till sist tillskrivs ekvivalenten-penningen ALLT värde och närmast mytiska egenskaper, "fetischeras" för att tala med Marx. T o m skarpsynta borgerligtänkare som Simmel och Weber har upptäckt reifikationen, konstaterar Lukács. Men bara i dess omedelbara form. De tränger inte bakom byråkraternas fasader och upptäcker aldrig motorn, kapitalismen. Först efter en analys av kapitalismens produktionsformer kan vi förstå den moderna byråkraternas problem. Också i byråkratin specialiserar det och rationaliserar det, och den enskilde byråkraten har för länge sedan förlorat all överblick över vad han sysslar med i ett större perspektiv; han kan inte se konsekvenserna av sina handlingar. (Kom ihåg, att vi fortfarande skriver 1923 - sjuttio år senare skulle vi i landet Sverige kunna gödsla med exempel på att den ena handen inte vet vad den andra gör och ingen således någonsin är ansvarig för

någonting!)

Också forskning och utbildning dras in i denna process. Inte ens "vitruosen" (s. 160) kan sälja annat än "sin objektiverade och försakligade kapacitet", vilket gör honom/henne till en "åskådare". Detta drag, skriver Lukács, visar sig mest "groteskt" i journalistiken. Bara i reifikations-ens ljus kan vi förstå journalisternas "prostitution" (s. 161).

Lukács' sedan följande filosofihistoriska genomgång av subjekt-objektrelationerna kan jag inte följa här. Viktigt är att L går direkt på nykantianerna, som utgjorde en mäktig filosofisk strömning inte minst bland höger-socialdemokrater. Eftersom de utgår från Kants konstruktion "tinget-i-sig" så är det detta som utsätts för den mest förödande kritiken. Inte nog med att begreppet är påhittat, spekulativt, en nödlösning på ett filosofiskt problem; det är också reaktionärt och får till följd en människans kontemplativa attityd till verkliga objekt. (Den här kritiken skulle Lukács komma att utveckla i "Förnuftets banemän", m a CBJ 1995) I motsats till den enkelriktade trafiken mellan subjekt och objekt som finns hos Kant och hans efterföljare, men tidigare även hos Platon och nyplatonikerna, ställer Lukács Hegels dialektik och citerar (s 229):

"Det förmedlande måste vara det som, i vilket båda sidor är ett, i vilket medvetandet alltså kan känna igen det ena momentet i det andra, sitt mål och sin handling i ödet, och sitt öde i sitt mål och sin

handling, sitt eget väsen i denna nödvändighet." Det är på den här punkten, om historien som bärare på mål, som Hegel har kritiserats mest - och därmed också Lukács (Lenin var död vid det här laget, annars kan man lätt föreställa sig vad han tyckt om Lukács sätt att ställa "Marx på huvudet"). Det handlar alltså inte om den marxiska dialektiken här, men ändå är denna dialektik ett gott vapen mot kantianernas idealism och romantik (Viktor Rydberg i Sverige!). Colletti, Lukács sentida efterföljare i Italien, kritiserar dock Lukács på denna punkt (5) medan Gunnarsson sin vana trogen är helt okritisk.

Allt nog, tankeprocessen går vidare också för Lukács. Visserligen är den hegelska dialektiken grundläggande för det som Lukács kallar *totalitetskategorien*, men han godtar naturligtvis inte Hegels historiemetafysik. Det måste vara människan som driver historien, inte "ödet" eller något annat övermänskligt. I Världens ställe sätter Lukács det klassmedvetna proletariet, i idealstaten Preussens ställe Proletariatets diktatur. Det ska också noteras, att Lukács går emot Engels' uppfattning om en "naturens dialektik". (6)

I och med att arbetaren vinner kunskap om sig själv som *vara* (med bruksvärde för mervärdeskapandeprocessen och bytesvärde på arbets- *marknaden*) kan det *mänskliga* hos alla varor uppbyggas och varans fetischkaraktär avslöjas; varu- produktionen förstås som *social*, det vill säga grundad på mellanmänskliga relationer och inte på orubbliga och opersonliga naturlagar.

Jag anser att Lukács har rätt. Skulle denna enkla sanning uppenbaras för alla, skulle nationalekonomins anspråk på att vara en särskild vetenskap, eller vetenskaplig överhuvudtaget, rasa som ett korthus. Klassföräddarna från Grängesberg (7) och Guru Assar tror förmodligen inte ens på vad det själva säger, men deras uppdrag är att sprida rökröda så att deras uppdragsgivare inte nås av folkets vrede; långt in på 1800-talet hängde man bankirer och ministrar, som spekulerat bort folkets medel eller förskingrat småspararnas pengar. De ansågs ansvariga för vad de gjort, precis som bibeln påstår att människan är utrustad med fri vilja, som inte ens styrs av Gud - än mindre av Osynliga Händer (Adam Smith) eller Marknaden (nyliberaler). Låter sig inte folket luras av "nationalekonomer" så får de tama juristerna träda in och skapa nya lagar, som gör det inte bara tillåtet utan till och med gagneligt att skinka sina med- eller snarare motmänniskor. Redan Marx konstaterade, att både juridik och nationalekonomi är politiska specialiteter, inga objektiva vetenskaper. Finns det fö några sådana?

Nå, vidare med Lukács. Jag avslutar med ett citat från ss 245-6: "Man har ofta - och med viss rätt - påpekat att det berömda kapitlet i Hegels *Logik* om varat, icke-varat och vardandet innehåller Hegels hela filosofi. Man skulle - kanske med lika mycket rätt - kunna säga, att kapitlet i *Kapitalet* om varans fetischkaraktär i sig gömmer hela den historiska materialismen, proletariatets kunskap om sig självt och därmed hela det kapitalistiska samhället (och om tidigare samhällen som

etapper på vägen mot detta)."

Det är kanske relevantare att tala om "marxismer"?

Den intressantaste moderna kritiken av tankegångarna i Historia och klassmedvetande från inommarxistiskt håll har kommit från Lucio Colletti (5) Han utgår från Lukács eget erkännande från 1967 att han redan 1930 upptäckt vissa fel i Historia och klassmedvetande, fel som berodde på hans benägenhet att läsa även Marx' ungdomsskrifter med Engels' glasögon från 1878 (8). Denna läsa är starkt schematiserande och skiljer inte mellan mot-satser, som är absoluta, och motsägelser, som är logiska och ligger på det mänskligt kontrollerbara planet och därför är möjliga att upphäva. /Lenin var betydligt klarare på den punkten - han hade ju läst Hegel - men framförallt Mao har lärt moderna marxist-leninister att skilja mellan oförsonliga och försonliga motsättningar, motsättningar mellan folket och dess fiender resp. inom folket, vilket ju definitivt Stalin och hans efterföljare inte kunde eller ville. M a C B//

Marx'alienation var i ungdomsskrifterna inte av objektsnatur som hos Hegel utan hänför sig snarare till filosofin och sociologin, som hos Kant... Ingen väg leder från ungdomsskrifterna till Naturrens dialektik eller Partiets ofelbarhet.. Kanske är det därför som behandlingen av ungdomsskrifterna - och därmed också Lukács' skrift - knappast haft någon relevans inom den socialistiska rörelsen. Även strukturalistiskt orienterade marxister som Althusser (9) har förvisat ungdomsmanuskripten till en av historiens

återvändsgränder, som väl kantänka leder till historiens skräphög."

Så långt mitt gamla manuskript. Så sent som i augusti 1995 läser jag på två helt olika ställen texter, som kan vara nycklar till förståelsen av reifikationen respektive dialektiken.

Den första hittar jag vid en omläsning av *Per Meurling* - texter i *Den goda tonens pingviner* (*Kulturfront* 1984). I tre artiklar i *Sociademokraten* 1936, samlade under rubriken "Marxism och humanism", skriver Meurling bl a:

"Vad menas med humanism?

Historiskt sett är det den rörelse, som i de mänskliga rättigheternas namn sträfvade att avkläda de högre stånden deras privilegier, beröva från medeltiden härstammande institutioner och makter, feodalism, självhärskardöme, kyrkomakt, deras gudomliga värdighet...

Respekten för människan trädde istället för respekten för bördan och de medeltida auktoriteterna, men, då den filosofiskt skulle begrundas, kunde detta endast ske därigenom, att människan i sitt väsen förutsattes äga en sinnlig och en gudomlig sida, med hänsyn till vilken den sistnämnda respekten kunde motiveras....

Men det mänskliga omgavs med mystik genom att kallas gudomligt.

Vad visar detta?

Det visar, att det var något som behövde avslöjas i naturrättens mänsklighetsbegrepp.

Och vad var det. Svaret är enkelt. Det var, att det i själva verket inte var sinnligt och erfarenhetsmässigt, utan helt enkelt

ideologiskt, en förklädnad för ett begränsat klassintresse... Endast några få djärva tänkare, La Mettrie, Hëlvetius, Holbach och Diderot, vågade bestämma människans begrepp rent rationellt och sinnligt, utan att införa så kallade högre synpunkter och ideologiskt omtöckna det.

Den klassiska, borgerliga humanismen utgick från tron på människans personliga värdighet och härledde därur en opposition, som naturligtvis i grund och botten hade djupare, reella, sociala orsaker, mot den kyrkliga ortodoxien och mot de högre stånden, ett antal, som den förmenade, naturliga rättigheter, likhet inför lagen, handelsfrihet, rätt till personlig egendom och avtalsrätt. Härigenom förklarades den sociala intressekamp, som fördes till en etisk kamp... Så fördrade Kant, att ingen mänskliga skulle behandlas endast som ett medel utan alltid samtidigt även som ett mänskligt självändamål. Men denna berömvärda fordran hindrade honom ingalunda att endast fordra full politisk och social självständighet för statsmedborgare, däremot icke för statsmedlemmar, tillvilka han räknade hela arbetarklassen, tjänstefolk, gesäller hos en köpman eller en hantverksmästare och alla skattebönderna....

Det var detta Marx upptäckte.

Han visade, att människan, sådan hon, utrustad med allehanda fri- och rättigheter och följande allehanda sedliga och religiösa ideal, förekom i den klassiska, borgerliga humanismens föreställningsvärld, var en tom abstraktion och att människan, sådan hon förekom i det verkliga, på varuutbyte grundade, kapitalistiska

samhället helt enkelt endast var en vara. Men därmed visade han också, att varan i det på varuutbyte grundade, kapitalistiska samhället helt enkelt var utkristaliserad, mänskliga arbetskraft och alltså i grund och botten human. Härigenom blev han å ena sidan den historiska materialismens grundläggare, å andra sidan den klassiska, borgerliga humanismens arvtagare."

Det andra spåret är etymologiskt, utgående från tyska *Aufhebung*, påvisat i förfibarten av Sven-Eric Liedman i *Ord och Bild* (!) i augusti 1995. "I förbigående" därför att artikeln är mer djupfilosofisk än så; den handlar om form och innehåll, alltså teoretisk filosofi på hög abstraktionsnivå. Men jag fastnade för Liedmans påpekande att verbet *aufhebung* har tre betydelser: upphäva (i betydelsen vända upp och ned på, vänta), bevara och upphöja. Ett dialektiskt "schema" i ett enda ord. Så lätt kan det vara att hitta filosofiska rötter till stora tankebyggnader.

Tes (upphöja). Antites (upphäva). Synthes (bevara). Som Mao menade lite mer rakt på sak: man tuggar i sig allt möjligt och bearbetar det och skiter ut det som är oanvändbart. "Kritiskt övertagande" enklast möjligt förklarar. Så menar uppenbarligen också Lukács att vi ska göra. Skulle vi möjligen kunna göra det genom att vi använder teorier och data från samhällsvetenskaperna (inkl. den sk nationalekonomi-, juridiken, beteende-, historie- och humanvetenskaperna)? Vad är det som konstituerar medvetandet, när det uppenbart går emot klassintresset? ALLA kan ju inte vara mutade som gamla vänsterister från 60- och 70-talen, ingen nämnd och

ingen glömd.

MOTTAGANDET av *Historia och klassmedvetande* blev uselt med några få undantag: Karl Korsch och Ernst Bloch.

Tiden var så s "illa vald". Frågan är om inte vilken tidpunkt som helst före 1965 skulle ha varit "fel". 1924 såg Europa ut så här i grova drag: Lenin hade nyss dött, Sovjetunionen var i gungning, utmattnat av handelsblockad, interventionskrig och inbördeskrig. Filsofin var reaktionär-nykantanism i olika former (tex Webers "radikala" form) och bergsonianism dominerade, Marx var inte ens erkänd som filosof, Hegel var "stendöd" utom i nationalistiska preussiska kretsar. Socialdemokratin hade på en del håll blivit statsbärande-på kapitalalets och eller monarkins villkor. Mussolini hade tagit makten i Italien och hade massor av kopior runt om i Europa (Grekland, Spanien, Rumänien, Jugoslavien, Polen, Österrike osv). Klart att Lukács antingen blev ihjältigen eller mycket hårt angripen. Hans verk kom bl a att sammankopplas med Korsch's Marxism and Philosophy, som kom ut samma år som "Historia och klassmedvetande". Korsch var en känd "vänster"-oppositionell i den kommunistiska rörelsen och blev snart utesluten medan Lukács räddade sig med en Lenin-biografi, vilket inte var helt malplacerat då Lenin var en av de få som förstått Hegels betydelse för marxismen. Men Lukács' behandling av byråkratin i *Historia och klassmedvetande* fortsatte att vara en tickande bomb, allteftersom det ryska partiet under Stalin byråkratiserades alltmer. Konspirations-

teorin kan dock avvisas: Lukács och Korsch hade ingen kontakt och var omedvetna om varandra under skrivandets gång.

Allt leder tillbaka till Hegel; Lukács hjälper oss att läsa Hegel, vilket Lenin aldrig hann med (att hjälpa oss med). Så här skrev jag 1984: "Och framemot slutet av 20-talet, då Georg Lukács själv slutat vara "lukácsian", kom hans tidiga tänkande att införslivas i den sk Frankfurt-skolan med Theodor Adorno och Max Horkheimer som ledande namn. Arato och Breines (9) för också fram den av Lucien Goldmann (10) lanserade teorin att Martin Heideggers "Varat och tiden", en av den moderna existentialismens viktigaste urkunder, skulle vara (negativt) inspirerad av Historia och klassmedvetande.

Hur som helst med det. Idag måste man konstatera, att Lukács är en angelägenhet i politisk mening bara för ett fåtal akademiska marxister. Hans tänkande är inte relevant eller önskvärt för flertalet socialdemo krater och organiserade kommunister, som förvaltar kapitalistiska eller statskapitalistiska samhällen, inte heller för maoister, som i likhet med mästarren och hans förre profet Bo Gustafsson tror, att marxismens hela sanning kan sammanfattas i sentensen "Det är rätt att göra uppror!".

Samtidigt tycker jag, att de som i likhet med Erich Fromm och Herbert Marcuse försökt psykologisera Lukács' teorier om reifikation finner ytterst litet stöd i *Historia och klassmedvetande*. Borgerliga civilisationskritiker, som upptäckt "narcissismen" eller "holismen"

(eller dess förhärskande motsats) har förmodligen, trots vissa yttre likheter mellan deras teorier och reifikationsteorin, ännu mindre att hämta hos Lukács.

Kanske ligger, slutligen, marxismens oförmåga att ta till sig lärdomarna från *Historia och klassmedvetande* och tillämpa dessa på den politiska praktiken i ett faktum som Arato och Breines påpekar: "...the conflict between the young Lukács and Marxism-Leninism, Merleau-Ponty (11) concludes, is already found in Marx as a conflict between dialectical thought and naturalism..."

Notes:

1. Kapitalet I (Lund 1981), i första hand ss 62-111.

2. I avsikt att skapa sammanhang, ska jag citera några viktiga passager ur första boken av Kapitalet.

"Varans mystiska karaktär har...inte sin upprinnelse i dess bruksvärde...Det hemlighetsfulla i varuformen består...däri, att varorna för människorna återspeglar deras eget arbetes samhälleliga karaktär som objektivt egenskap hos själva arbetsprodukterna, som dessa tings samhälleliga naturegenskaper. Därmed återspeglas också producenternas samhälleliga förhållande till totalarbetet som ett samhälleligt förhållande mellan ting, som existerar utanför dem själva...För att finna en analogi måste vi...ta vår tillflykt till den religiösa världens dimmiga regioner. Här framträder den mänskliga hjärnans egna produkter såsom självständiga gestalter...På samma sätt är det i varuvärlden med den mänskliga handens produkter. Detta kallar jag fetischdyrkan... Arbetaren blir allt fattigare ju mera rikedom han producerar, ju

mera hans produktion tilltar i mäktighet och omfång. Arbetaren blir en allt billigare vara, ju fler varor han frambringar. Sakvärldens tilltagande värde står i direkt proportion till människovärldens avtagande värde... Detta faktum uttrycker inte mer än följande:

Objektet, som arbetet producerar, dess produkt, framträder som ett för arbetet främmande väsen, som en av producenten oavhängig makt, ... tillägnelsen blir föryttring...att arbetaren förtryttas i produkten innebär inte bara att hans arbete blir ett objekt, en yttre existens, utan också att den existerar utanför honom, oberoende av honom, som en makt som står hindrande i hans väg, ja, att det liv som han vikt åt objektet blir honom fientligt och främmande...Det är tvångsarbete. Därför är det inte tillfredsställelsen av ett behov, utan det är bara ett medel för att tillfredsställa behov utanför arbetet...

En omedelbar konsekvens av att människan alienerats från sin arbetsprodukt, sin livskvalité och sitt artväsen är människans alienation från människan. När människan ställs upp mot sig själv så står också den andra människan främmande för henne..."

/Kommentar: detta är väl hur tydligt som helst, om än 130 år gammalt? Den som påstår att Marx inte har något att säga nutidsmänniskan, har förmodligen inte läst honom./

3. Socialt eller samhälleligt nödvändig arbetstid är den genomsnittliga arbetstid som behövs för att framställa en vara. Mindre tid än genomsnittet innebär extraprofit för kapitalisten (eller rationaliseringsvinst, som man numera säger) - eftersom det är det mänskliga arbetet som skapar värdena.

4. Ingenjören Taylor i USA utarbetade för bl a Henry Fords räkning det första "MTM-systemet" i samband med att löpande bandsproduktion började bli vanlig.

5. Lucio Colletti: "Marxism och dialektik", Lund 1979. Se också nästa not.
6. Citatet är hämtat ur Arato & Breines: The young Lukács and the Origins of Western Marxism, London och New York 1979. Den innehåller också en kort biografi (ss 171-2) över den nämnde Karl Korsch.
7. Herrar Södersten och Dennis.

Lukács

8. Standardverket när det gäller frågan om Engels' naturdialektik är Sven-Eric Liedmans "Motsatsernas spel", Lund 1983.
9. Louis Althusser, född 1913, död någon gång runt 1970. Från 1956 professor vid Sorbonne. Någon sorts "marxist-strukturalist". Om hans betydelse: se Kurt Aspelins: Textens dimensioner, Stockholm 1975.
10. Merleau-Ponty var, i likhet med Sartre, någon sorts "existentialist-kommunist" och en tid inofficiell partiteoretiker i franska kommunist partiet. Om honom kan man läsa i t ex Peter Kemps "Marxismen i Frankrike", Stockholm 1981, ss 45-52.
11. Friedrich Engels: Anti-Dühring (1878), Lund 1976, fr a ss 163-198.
12. Litteratur utom den nämnda:
E A Carr: Sovjetunionens historia I-IV
Gunnar Gunnarsson: Dikten och demonerna, Stockholm 1969.
Gustafsson, L och Myrdal, J: Den onödiga samtiden. Stockholm 1974.
Nils Holmberg: Vart går SKP? Göteborg 1965.
Sandor Kopácsi: Den ungerska tragedin. Stockholm 1979.
Arnold Ljungdal: Marxismens världsbild. Stockholm 1966 (1947).
Marx-Engels: Filosofiska skrifter. Lund 1978.
"Marxistisk uppslagsbok", 1972.
Jan Myrdal: Strindberg och Balzac. Stockholm 1982.
Svante Nordin: Från Hägerström till Hedenius. Bodafors 1984.
Lars Bjurman (red): Det gäller realismen (om Brecht vs Lukács).

BILDER UR STATSHEMMOROJDARIERNS LIV

Av Jan Myrdal

Greve Franz von Poccis biografi tycks vara en hovfäbig sydtysk adelsmans lungna karriär under adertonhundratalet:

År 1781 kom en ung italiensk adelsman, conte Fabricius Pocci, till München. Där ingick han äktenskap med en friherrinna von Posch. När han år 1807 var bayersk general fick han den 7 mars en son som döptes till Franz.

Denne, greve Franz von Pocci, fick en bildad adelsmans utbildning med konstundervisning av Johann B. Stiglmayer och Joseph Schlotthauer och läste därefter juridik i Landshut och München; år 1830 kom han i bayersk statstjänst som konung Ludvig I:s ceremonimästare och resällskap åt kronprins Maximilian; år 1834 ingick han äktenskap med riksgrevinnan Albertine, marskalk av Burgholzhausen; år 1847 utnämndes han till hovmusikintendant; år 1854 blev han hedersdoktor vid universitetet i München; år 1864 överste kammarherre vid hovet och år 1876 dog han, fortfarande kvar i

München den 5 juli.

Men fullt så enkelt var hans liv inte. Han tillhörde ända från studieåren i det gotiskt medeltida Landshut biedermeiertidens romantiker. De var inte bara hans vänner, han var själv en av dem. Sentimental, innerlig, folklig och drömsk. Han var fascinerad av folksagor, riddarborgar, barnrim och god troende katolik därtill. Han skrev, tecknade, musicerade. Han var adlig amatör, dilettant i dåtida - god - mening. I München var han också den som inspirerat till och grundat såväl fornminnesförening och konstnärsförbund som de olika bildade borgerliga sällskapsföreningarna. Hans hovtjänster var mer att betrakta som sine kurer.

Han var ett centrum i Münchens intellektuella liv. Mångsidig, humoristisk, älsklig och älskad. En bilderbokskonstnär även svenska borgarbarn vid mitten av adertonhundratalet fick växa upp med. Han skrev berättelser, ramsor och sånger för

Statshemmorjandarius

von

F. P.

München.

Verlag von Braun & Schneider.

barn. Men också förmilitärer. Han illustrerade H. C. Andersens sagor, gammaltyska sägner och kyrkliga kalendrar. För marionetteatern i München skrev han 41 stycken om Kasper. Därtill tecknade och satte han upp skuggspel.

Men han var mer än så. Han var en skicklig landskapstecknare och framstående karikatyrist med skarp blick. Han efterlämnade en rik samling teckningar.

Som komponist tonsatte han operor, sångspel och visor, framförallt till egna texter.

Samtidigt medarbetade han i Fliegende Blätter. Var samhällssatirisk. 1845, tre år innan 1848 års revolution, började han där publicera den teknade serien "Der Statshemmorjandarius"; Statshemmorjandariern. En samling i bokform gavs ut i en första upplaga år 1856. Den kritiken mot byråkratin är frän. Lika frän som den samtida i Frankrike. Men den är också en medveten kritik. I denna serie visar sig Franz von Pocci inte som den älsklige dilettanten utan som en av tidens skarpa polemiker i bild.

Illustrationer:

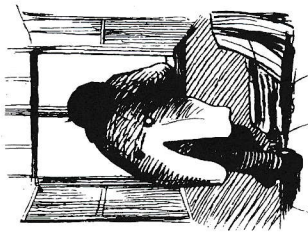
(sid 32) Titelsidan till 1856 års utgåva.

I inledningen skriver Franz von Pocci först fränt om den korporation, byråkratins slutna falang, vilken spunnit ett allt fastare nät kring hela det tyska riket. Ett nät det inte vore möjligt att slita sönder utom genom en våldsam revolution. Dessa som kallar sig med hedersbeteckningen statsjänare eller ämbetsmän håller nätets trådar i sina händer.

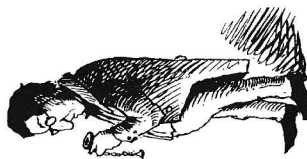
Men han säger sig dock vilja se just denne av pedanteri marterade statshemmorjandarie som en muntration. Fast hur statsjänare kvalificerar sig till att bli statshemmorjandarie är en teoretisk fråga som närmast hör läkekonsten till ty om tjänst hör statsliv till så tillhör hemmorjandarien den medicinska vetenskapens fack.

Skildringen vill blott ge en bild av praktiken. Dock är bilden av statshemmorjandarien alls icke ett porträtt, alls icke tagen ur levande livet. Franz von Pocci hävdar att sådant är honom främmande och att han också i detta arbete helt håller sig till idealet. För eventuella slutsatser kan han inte göras ansvarig.

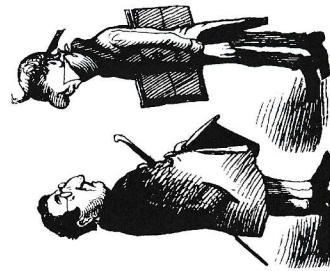

11 Uhr. „Jetzt haben's schon zwei mit polgeiwidrigen Güten gefangt. Ich bin begierig, wie viel sie den Vormittag noch zukommenbringen.“

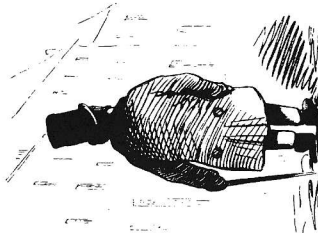
11 1/2 Uhr. „Gut, gut, um, erst 11 1/2 Uhr!“

11 1/2 Uhr. „Derr Federmaier, ich habe einen wichtigen Geschäftslegung zu machen und komme diesen Vormittag nicht mehr auf's Bureau.“

12 Uhr. „Gütes set wirklich so viel zu thun?“ Staatskämorrhodarius. „Na und ob!“

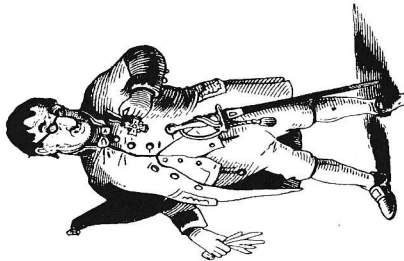

1 Uhr. „Jetzt geh' ich zu Tisch. Alles hat seine Zeit.“

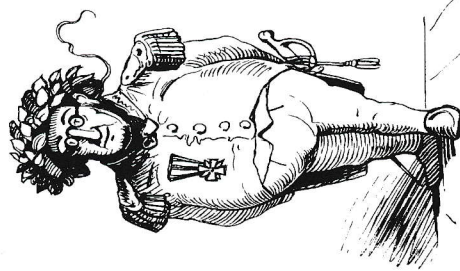
Die rastlose Tätigkeit, die aufopfernde Berufsetreue kann dem umsichtigen Blute der höchsten Behörden nicht entgehen. Der Staatskämorrhodarius wird eines Morgens vom Bureau weg zum Minister berufen; mit dem Staatskämorrhodarius.

verleihen werden geschmückt tritt er aus dem Ministerialgebäude. Sämtliche Kollegen ehren den Neubereiteten durch ein großes

Briefchen (der trockne Tisch zu 54 ft.), und schmücken beim Doffert das Haupt des Gefierten mit einer papierenen Krone.

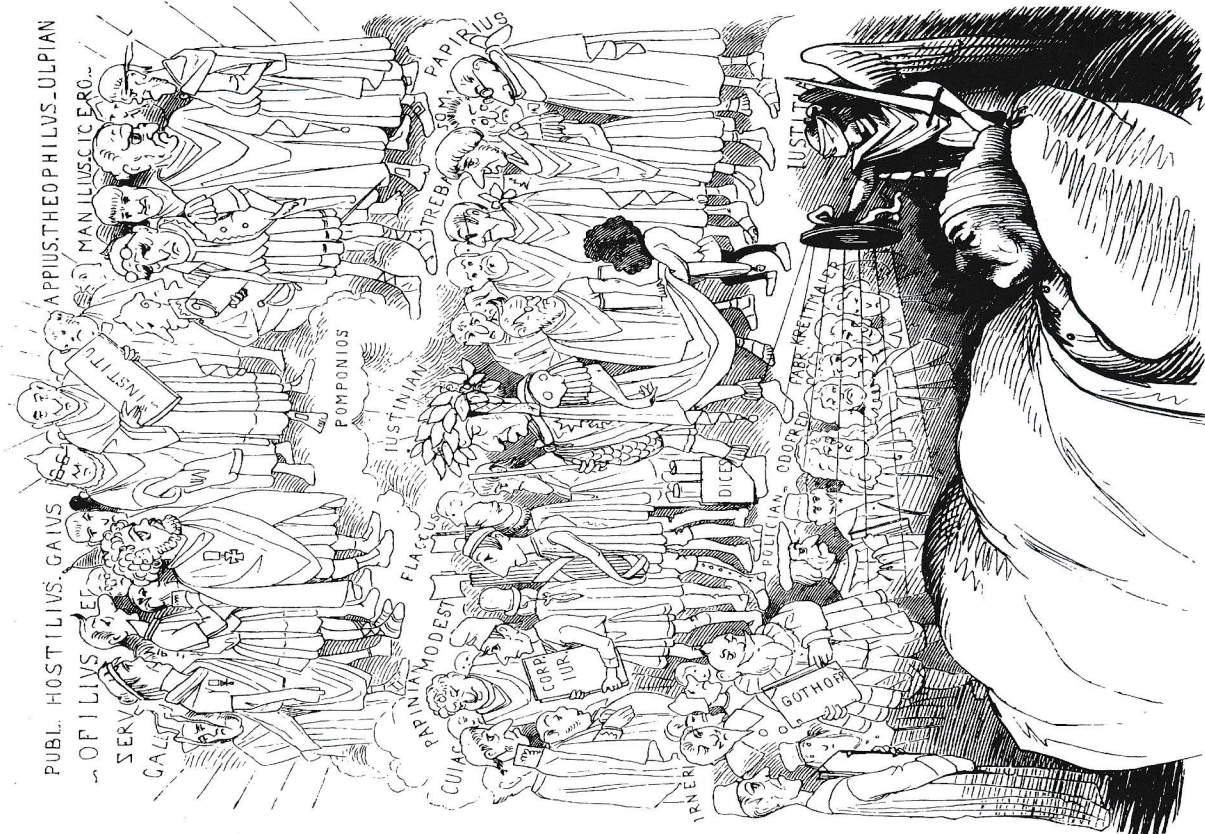

Krone. Die Krönen der Krönung fliegen allgemein — mit Befinden aus an einem wichtigen Abschnitte des inkaltierenden Berufslebens unseres Freundes.

Der Staatskämorrhodarius steigt von Stufe zu Stufe, es folgt Derr auf Derr;

Illustrationer (forts.):

(sid 34-35) Skildringen av ämbetsmannens dag och stigande till makt var aktuell i Bavern 1845 som i Paris 1830; den är fortfarande aktuell. Där som här.

(sid 36) I drömmen ser statshemmorjardien juridikens himmelrike.

(sid 38-39) Kollegerna samlas för att hylla den odödlige statshemmorjardien; den deras exempel och föregångare som de menar evigt förblir ty även om akterna runt honom samlas i allt högre staplar och sakta multnar är han själv oföränderlig, alla stormar går honom spårlöst förbi och ur varje revolution stiger han åter fram förnygrad och stark. Han lever genom tusenden och åter tusenden och hans undergång vore mänsklighetens undergång. Hela denna värld skulle gå under om han gick under ty med hans försvinnande försvann också stat och samhälle.

Hochzuverehrendste Anwesende! Hochachtbare Kollegen, resp. Anwesende, und sonstig dieser Feier beizuwohnde! — Der Tag ist erlitten und das Werk vollendet! Wer! Das Bild des Götzen soll von der Sonne heute das erste Mal beschienen werden! Er, welcher seit der Beamtenschaft als solcher ein unersättlich integrierender Theil der menschlichen Gesellschaft und des staatlichen Lebens besteht, uns voranleuchtet auf der Bahn unserer beschworenen Pflicht, unseres gemeinamen Wirkens, — Er, welcher ungeachtet der in allen Regimen die zur Vermöderung sich häufenden Asten, nicht allert, ja stets sich der blühendsten Mannes- kraft erfreut, — Er, der trotz aller neuerer (vom Himmel sei Dank nur einstellig) Tendenzen, die Amis- wiesenschaft zu lächeln, den edlen Riel abzustumpfen — ja das römische Gesetzbuch selbst zu verfertigen — forschet — Er ist und bleibt in seiner Persönlichkeit unaltert, alle Stürme sind spurlos an ihm vorübergegangen und verjüngt geht Er aus Revolutionen hervor!

Auf dem Wege der Substipation gelang es uns, das Bild des Götzen im Ideale zu verfertigen, dessen Ausübung wir namhaften Künstlern zu danken haben,

ein eigenes Denkmal zu gründen, und Einer derselben würde eine Gestalt halten, ähnlich der, welche wir hier folgen lassen:

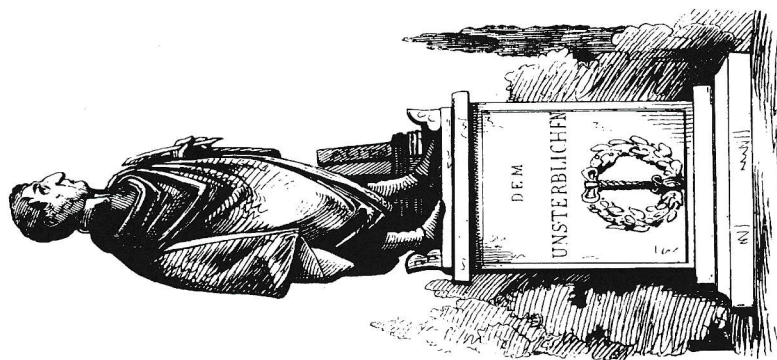
die sich auf die unermüßliche Weise der Lösung dieser erhabenen Aufgabe unterzogen!

Bliden Sie, meine Herren, auf die herrliche Gestalt! welche Würde im Ausdruck! welch ein Selbstbewußtsein! Ein Mantelwurf verhüllt zwar die hehren Formen; allein der bedenkliche gestülpte Staatsdienstra- gen, die würdige Hand, welche die Feder führt — sie sind sichtbar. Die Gesichtsader an seiner Seite! Alles aus Er, aber das „monumentum aere perit“ kleidet hier im großartigen Sinne verschleiert und sehr richtig und sinnreich deutet die Inschrift des Marmorpedestals mit entzerr- tem Symbolen auf Unsterblichkeit:

Ja, meine Herren! Er ist un- sterblich! denn Er lebt in Tau- senden und Tausenden, und wehe jener Zeit — wäre sie jemals mög- lich — in welcher der Nimbus dieser Unsterblichkeit schwände! Sein Un- tergang würde den der ganzen Men- schheit mit sich reißen! Diese Welt wäre am Ende! denn alles staat- liche Leben und somit alle gesell- schaftliche Ordnung müßte aufhören!

Laßen Sie uns deshalb, meine Herren, unkeuert und beauftragten fortgeschritten auf der Bahn, die Er, ein leuchtendes Gestirn, vorangest! Muth und Vertrauen!

Er lebe hoch! dreimal hoch!

DEUTSCH.

HAN SOM ÖPPNADE DÖRREN FÖR KADARE

Av Nils Andersson

Det tvåinledande avsnitten, som är en utvikning från själva ämnet, står det naturligtvis läsaren fritt att hoppa över. Men om de omständigheter som där relateras aldrig varit för handens skulle jag heller aldrig ha mött den man som det här är fråga om. Det är därför jag tycker att dessa utvikningar äger sitt berättigande och det är också därför jag under berättelsens gång funnit det befogat att något kommentera deskillnader i fråga om historisk bakgrund, allmänna förhållanden och mentalitet som präglade detta möte.

TIDSBAKGRUND

De ideologiska, eller snarare politiska, meningsskiljaktigheterna mellan Sovjetunionen och Kina kom i dagen i början av sextioalet, efter att under åtskilliga år ha varit föremål för spekulationer eller rent utav förnekats. Men för att förstå innebörden av dessa meningsskiljaktigheter och de argument som anfördes skulle man ha behövt tillgång till själva texterna, vilket inte var helt lätt: i den franskspråkiga världen kunde vi ju t.ex. se hur de kinesiska skrifterna drogs tillbaka från bokmarknaden av de officiella förläggarna och distributörerna.

Oavsett om det gällde skrifter av Mao Tse-tung eller polemiska texter från kinesiskt parti, speciellt en närmast "mytisk" artikel betitlad *Leve leninismen*, så var de alla omöjliga att få tag på. Kina försökte snabbt ändra på detta förhållande men antingen bojkottades dess litteratur helt eller också ansågs den (ännu) inte vara en tillräckligt kommersiell produkt.

Utgivningen på franska av Peking Information blev en första ansats som öppnade dammluckorna för en formig flod av artiklar, kommentarer, informations- och propagandateexter vilka skulle komma att mobilisera en hel generation och underblåsa mysticismen hos framtida läromästare. En sak som då omedelbart slog många läsare — däribland sådana som inte alls brydde sig om själva de kinesiska teserna — var kvaliteten och styrkan hos översättningarna, vilka visade prov på den mest konstfärdiga syntax och där vissa uttryck t.o.m. lockade språkexperterna till exeges.

Redan innan polemiken blev offentlig var Kinas främsta bundsförvant, Albanien, föremål för häftiga attacker och starkt tryck från Chrusjtjov, och det rörde sig i detta fall inte om en förlagsblockad från Sovjetunionens sida utan om en verklig ekonomisk sådan. Förvisso hade en förlagsblockad varit av föga betydelse:

det som skrevs i Albanien intresserade nämligen, till skillnad från Kinas politiska litteratur, bara ett litet fåtal människor. Dessutom var de resurser — materiella likaväl som mänskliga (i fråga om tryckkvalitet resp. översättarkapacitet) — som Tirana förfogade över för att sprida sin uppfattning löjligt små. De texter som översattes till franska, och i ännu högre grad till andra språk, behövde därför genomgå en verklig dechiffriering för att bli begripliga.

I sanning ett tungt vägande handikapp: i detta lilla, fattiga land som först 1912 befriats från fem århundraden av ottomansk ockupation, som 1926 blivit italienskt protektorat innan det våren 1939 invaderades av Mussolini, ett land som inte känt av någon som helst industriell utveckling och som, före befrielsen 1944, inte ägde något universitet och endast två gymnasier (varav det ena var franska lyceet i Korça), i ett sådant land var det ett mycket litet fåtal som över huvud taget kunde något främmande språk och dessa personer måste då ägna sig åt att transkribera ett oändligt antal diplomatiska dokument, nyhetstelegram, affärskontrakt, akademiska publikationer, officiella brev, böcker och dokument på främmande språk etc. Visst gjorde man verkliga ansträngningar och visst var det mer än en av dem som besökte Albanien som förvånades över hur mycket främmande språk som ändå lärdes ut i gymnasierna och på universitetet. Men att översätta, inte till sitt eget modersmål utan till ett främmande språk, det kräver dock mer än god undervisning och god vilja.

PERSONLIG BAKGRUND

Sedan jag till följd av min förläggarverksamhet blivit utkastad från Schweiz, begav jag mig 1967 till Sverige — på fädernet mitt ursprungsland, som jag dock nästan helt saknade kännedom om — för att söka mig en ny förankring. Det var då som jag blev kontaktad av den albanska regeringen och tillfrågad om jag kunde tänka mig att arbeta två eller tre år i Albanien med redaktionella uppgifter för landets radio och förlag. Det var en förfrågan som inte gjordes av en slump, eftersom jag i Lausanne hade gett ut en del kinesiska skrifter, bidragit till att organisera spridning av Pekings publikationer i franskspråkiga länder och även själv engagerat mig i denna politiska debatt.

Jag ställde mig positiv till detta förslag av flera skäl: för det första var jag vid denna tid fullständigt disponibel, eftersom jag fortfarande saknade ny hemvist. För det andra hade jag så ofta hört just dem, som kastat ut mig, säga "flytta dit då, om det är bättre där än här!" att jag nu faktiskt såg denna möjlighet öppna sig. För det tredje ligger Albanien i Europa och tillhör Medelhavsområdet, och det är en förbindelse och en förankring som är oundgänglig om man vill växa in i det man ser och upplever och dessutom förstå det. För det fjärde utgjorde, enligt min mening, vissa aspekter av den kinesiska Kulturrevolutionen, de karikatymässiga drag och den vilda strid om ord som denna kulturrevolution utlöste hos Västerlandets "röda garden" ett uppenbart steg tillbaka som reste många frågor. Kanske kunde en närmare blick vara till hjälp för att förstå varför och hur vissa av dessa

avdrifter kunnat uppstå. Albanien var, trots de tydliga skillnader som fanns mellan länderna i fråga, mer tillgängligt i kulturellt och politiskt avseende än Mittens rike och det borde därför vara lättare att där tolka händelseutvecklingen och dess orsaker.

DET FÖRSTA MÖTET

Jag anländer till Tirana hösten 1967 och är, några månader senare, i full färd med att ta fram en översättning av det albanska kommunistpartiets historia. Man efterhör min mening om några sidor som just blivit översatta. Ingen tvekan: för första gången är det jag läser inte bara översatt till franska utan skrivet på en utmärkt franska.

Något senare meddelar man mig att ett möte, för att diskutera denna översättning, skall äga rum i Durrës, i ett av de hus som byggdes under den italienska ockupationen, på stranden vid Adriatiska havet. Med vid mötet är några ansvariga från förlaget och jag får så träffa översättaren. Efter de sedvanliga orientaliska artighetsfraserna om hälsan, familjen och vars och ens barn börjar de närvarande personerna diskutera några smärre synpunkter som jag lagt fram. Vänlig, öppen men en smula spänd, tycks det mig — han sitter upprätt utan att luta sig bakåt — bemödar sig översättaren med stor sakkunnighet om att förklara eller försvara varje punkt som tas upp. Arbetsmötet avslutas som sig bör med kaffe, traditionella små karameller överdragna med choklad och inslagna i lysande blå-rött papper och förmodligen, fastän vi samlats på förmiddagen, också ett glas med albansk konjak för att ut-

bringa en sällskaplig skål.

Ett sådant möte för att avhandla en översättning hörde inte till vanligheten. Jag visste ingenting om orsakerna därtill men var heller inte speciellt förvånad. Varje gång jag blev tillfrågad framhöll jag dock denne översättares kvaliteter och jag började nu för övrigt att regelbundet få sidor som han uppebart var upphovsman till. Det redaktionella arbetet bestod inte längre av att skriva om hela texten utan att göra formuleringarna så precisa och nyanserade som möjligt, inte bara i förhållande till originalet utan, och det var verkligen det viktigaste, med tanke på en utländsk läsare.

DEN "ORIENTALISKA" TELEFONEN

Ett andra möte kom till stånd för att gå igenom det som översatts, för att avgöra om de föreslagna ändringarna försvarade sin plats och för att klargöra vissa punkter. Vid samma tid hade jag, både genom den "orientaliska" telefonen — ryktesvis på gatan, denna viktiga muntliga informationskälla som sprider både det officiella och det officiösa — och på mer auktoriserade vägar, fått veta översättarens namn: Jusuf Vrioni. Detta efternamn var inte obekant för mig: Pollos och Putos Histoire de l'Albanie (Albaniens historia)² anger att familjen Vrioni var en av de tre eller fyra mäktigaste släkterna i landet, ägare till fem- eller tiotusen hektar jord. Man kan där läsa att en Vrioni³ blev ledare av den albanska regeringen i april 1921, att han organiserade de första valen i Albanien efter självständigheten 1912 och att den vallag med census-

bestämmelser som han lät utfärda var synnerligen antidemokratisk. På hösten samma år som han tillträtt avgick han och efterträddes av en koalitionsregering som tillsatts för att hålla stånd mot de jugoslaviska truppernas närvaro i norra delen av landet (Jugoslavien förnekade de gränser som stormakterna bestämt). Med stöd av Englands ambassadör blir han åter regeringschef 1924 och försöker förgäves vinna Ahmet bey Zogolli, senare kung Zog den förste, som dock snart drivs på flykten av ett folkligt uppror och av den demokratiskt revolutionära rörelse som biskop Fan Noli initierat. Denna demokratiska regering ledd av Fan Noli, en stor intellektuell personlighet och dessutom upphovsman till flera anmärkningsvärda översättningar till albanska, kunde bara hålla sig kvar ett par månader. Tack vare kraftfullt ekonomiskt stöd från engelska och amerikanska oljebolag tågade Zogu, som tagit sin tillflykt till Belgrad, in i Tirana den 24 december 1924, i spetsen för jugoslaviska legosoldater och restelement från Wrangels armé som han rekryterat. Han gav omedelbart samme Vrioni i uppdrag att bilda regering men denna regering fick bara sitta ett par veckor, ty den 31 januari 1925 grep Zogu hela makten för att därefter, år 1928, utropa sig till kung. Jusuf Vrionis familjebakgrund torde vara förklaringen till det speciella tillvägagångssättet när vi träffades, i själva verket över-skred frågan denna inramning.

JUSUF VRIONI ÄR INTE MARXIST!

Vi hade nu börjat träffas regelbundet och våra möten förlöpte under de bästa

förhållanden. Jag värderade dessa stunder mycket högt, med tanke på hur smidigt arbetet löpte. Men mycket snart konstaterade jag att detta väckte reaktioner hos andra översättare som kände sig ifrågasatta och som bestred det ideologiska innehållet i Jusuf Vrionis översättningar. Även om han nu hade perfekta kunskaper i franska var han, enligt dem, inte marxist och riskerade därför att göra ideologiska fel. Dessutom ledde hans alltför litterära stil till att de politiska texter han fick i uppdrag att översätta blev urvattnade, ja rentav förvrängda. Det var lätt att bemöta den typen av kritik. Marxismen hade ju ingenting att förlora på att vara läsbar. Vad den stilistiska form anbelangar som han använde och som man förebrådde honom: varför skulle endast ett stereotyp och spartanskt språk kunna göra anspråk på att vara militant?

Det rörde sig här förvisso inte om de första översättningarna som Jusuf Vrioni fick i uppdrag att göra utan om en av de första gångerna då han tog sig an ett politiskt verk. Speciellt gällde det Histoire du Parti du Travail d'Albanie (Albanska Arbetets partis historia), där ansvaret för översättningen torde betraktas som en verklig fjäder i hatten för dem som fick förtroendet att utföra den. Jag träffade de översättare som framfört denna kritik. Deras bakomliggande, personliga motiv var begripliga och fick inte ignoreras, men varken en militant hållning hos översättaren i det förflutna eller i nuet garanterar ju en översättnings kvalitet. Jusuf Vrioni hade haft möjligheten — jag återkommer senare till detta — att skaffa sig en storartad kännedom om det franska

språket, en kunskap som det skulle ha varit absurt att förneka och, dessutom, när det fanns anledning därtill, underlät han aldrig att stödja sig på franska översättningar av "marxismens klassiker" för att hitta bruklig terminologi eller lämpliga hänvisningar.

HANS ÖVERSÄTTNING OMTVISTAD I FRANKRIKE

Detta ifrågasättande av hans arbete upphörde snart och man kunde då föreställa sig att saken skulle vara utagerad, men diskussionen kom i stället att flamma upp på nytt i och med utgivningen i Frankrike av olika albanska texter och dokument.

Av samma orsaker eller förevändningar som de redan nämnda blev Jusuf Vronis översättningar på nytt omtvistade och ifrågasatta: han kritiserades, av fransmän denna gång, för att genom sitt alltför "putsade" språk förvanska innehållet i kommunistpartiets dokument eller i Enver Hoxhas skrifter och därigenom dämpa deras radikalism. Denna kritik innebar, då den kom från Frankrike, ett tungt vägande argument i händerna på hans albanska belackare. Hans arbete måste alltså försvaras: må så vara att en utländsk förläggare åberopar en översättning som han tycker stämmer mer överens med originalen och därför uppfattar som mer ortodox, det är hans fulla rätt; men om denna uppfattning skulle slå igenom också i Albanien, skulle det ju innebära att man tvingades avstå från Jusuf Vronis översättningar och i stället fick återgå till stereotypa och klumpiga sådana.

I alla stater (oavsett politiskt system) löses ofta sådana frågor genom skilje-

dom: i detta fall är det högst sannolikt att saken hänsköts till den allra högsta nivån. Enver Hoxha hade ju studerat i Montpellier och bott en tid i Frankrike och Belgien. Hans kunskaper i franska gjorde att han utmärkt väl kunde bedöma kvaliteten och tillförlitligheten hos Jusuf Vronis översättningar, likaväl som han skulle ha upptäckt eventuella brister om där funnits några sådana. Hans åsikt var utan tvekan avgörande. Sålunda fick Jusuf Vronis arbete med att översätta politiska och ideologiska skrifter sitt erkännande och sitt "imprimatur" i Albanien långt innan Ismail Kadarés första romaner blev utgivna i Frankrike och läsarna där började upptäcka hans insats som litterär översättare och prisa honom efter förtjänst.

Den franska versionen av de politiska publikationerna betraktades då rentav som huvudreferens för översättningarna från albanska till andra språk, först och främst på grund av dess banbrytande karaktär men också av det skälet att de albanska konstruktionerna och det albanska ordförrådet inte alltid medger samma precision när det gäller att uttrycka idéer, ej heller samma nyanser, som franskan⁴. Därigenom kunde man undvika fel i förhållande till originalet när man översatte till andra språk.

EN INCIDENT MOT BAKGRUND AV POLITISK KONFRONTATION

Förutom den rent personliga känsligheten hos översättare, vars ansträngningar och goda vilja inte bör betvivlas men som varken fått möjlighet att lära sig franska på djupet eller översättandets svåra konst,

och förutom den absurda och schematiska uppfattningen att endast ett krigiskt språk, fullt av upprepningar, anstår politiska och marxistiska skrifter, återspeglade dessa diskussioner om kvaliteten i Jusuf Vronis översättningar i själva verket en mer grundläggande debatt.

Utgivningen i Frankrike av Ismail Kadarés *Le Grand hiver* (Den hårda vintern) och andra romaner hade gett upphov till olika sorters kritik. Somliga sade att de inte kände igen de karaktäristiska dragen hos den albanska verkligheten i dessa romaner, man förebrådde speciellt de litterära gestalterna att de visade attityder som inte svarade mot sättet att leva och uppföra sig i ett samhälle där vanans makt och traditionen fortfarande vilar tung. Dessutom var det många som ansåg att dessa romaner inte hörde hemma i den socialistiska realismens strömfåra⁵. I Albanien vet alla att Enver Hoxha personligen blanda sig i denna debatt, jag hörde honom själv uttala sig i frågan. I polemik mot dem som förebrådde Kadaré för att hans romaner inte är exempel på socialistisk realism, vilket i och för sig kan och bör kritiserars, hävdade Hoxha att dessa romaner i stället har ett annat värde: till följd av fem seklers ottomanskt herravälde hade det albanska språket överlevt i huvudsak som ett muntligt språk och det var först vid slutet av 1800-talet — i och med den period som kallas den "albanska renässansen" och öppnandet av albanska skolor — som det började läras ut till dem som då åtnjöt privilegiet att få gå i skolan.

Som en konsekvens av den ottomanska "kolonialismen" är albanskan ett språk vars ordförråd, syntax och litterära former

förblivit fattiga. Många författare behandlar ämnen som är mycket vackra, ur den socialistiska realismens synvinkel, men det de skriver besitter ingen större litterär kvalitet. Och Enver Hoxha preciserade: Kadaré berikar vårt språk, berikar vår syntax, berikar våra litterära former; det är vår litteratur och hela vår kultur det handlar om och det är också viktigt.

Tro för den skull inte att denna diskussion om formen var en fråga av mindre vikt. Den hörde tvärtom hemma i en stor debatt som rörde regimen kurs och olika personer, och den debatten tog en mycket häftig vändning i början av sjuttioalet. De som försvarade Kadaré kritiserades då öppet och det undgick ingen att ytterst sett gällde dessa attacker Enver Hoxha själv. Men det är en annan historia.

EN STOR ÖVERSÄTTARE

Låt oss nu återvända till Jusuf Vroni. Hur många timmar tillbringade vi inte, fram till 1972 — det är jag lämnade Albanien — med att arbeta och samtala, oftast i dämpad miljö, i rum möblerade med klädda fåtöljer — enligt den kutym som säger att fåtöljerna alltid skall skyddas med överdrag, oftast beigefärgade — någon gång, när brådskan gjorde att vi måste ta en snabb kontakt mellan de olika översättningarna, på en plats som snarare liknade en tidningsredaktion; hur många böcker och dokument som han översatt läste jag inte, hur många gånger övertygade han mig inte om riktigheten i sina formuleringar. Hur många samtal förde vi inte, under våra vilopausar, exempelvis om gamla albanska sedvänjor, om Frankrike på den tiden då han studerade där

eller, som ett eko av händelser vi läst om i tidningen eller hört rapporteras på radio, om Frankrike av idag; hur många koppar turkiskt kaffe har vi inte druckit tillsammans (kanske brukade han för resten, enligt den distinktion man gör i Albanien, föredra italienskt kaffe...).

Det var under dessa många möten som jag — om än inte på djupet och med full respekt för hans personliga integritet — lärde känna och uppskatta Jusuf Vroni. Att översätta skulle för honom ha kunnat vara en nödfallsutväg, ett tvång, men jag tror mig kunna påstå att det inte bara gav honom tillfredsställelse utan också glädje. Jusuf Vroni uppträder ytterligt artigt mot dem han talar med, man skulle nästan kunna tala om en överdriven artighet. Med sin uppmärksamhet ständigt påkopplad visar han sig på samma gång engagerad och lugn. Denna anspänning, detta lugn och denna vilja i förening underblåser hans exceptionella arbetsförmåga som yttrade sig så (och säkert gör så fortfarande) att han t.o.m. när han var trött — och han hade verkligen anledning att vara det — ändå kunde översätta och fortsätta att översätta, utan att kvaliteten i hans formuleringar någonsin sviktade. När jag betraktade honom — ständigt uppmärksam, som han var, på det som skulle kunna förbättras, med spänd min i färd med att fänga den exakta betydelsen av en fras, att finna den lämpliga termen eller den tydligaste formuleringen, eller i andra ögonblick med en antydning till roat leende — upphörde jag aldrig att förundras över den noggrannhet och metodiskhet varmed han arbetade på sina översättningar.

Ibland när en idé, en uppfattning eller en kommentar från författarens sida (det gällde oftast Enver Hoxha) var oklar eller tvekydig fick vi lov att begära preciseringar. Det kunde då gälla förhållanden eller personer med anknytning till Albanien, ens historia eller internationella händelser, och det var ofta det mest intressanta av allt detta att, sedan vi fått dessa preciseringar, kunna bekräfta riktigheten i översättningen eller förbättra den eller också inse att vagheten, som så ofta händer i politiken, var helt tillfällig. Vi fick på detta sätt kännedom om viktiga händelser i Albanien historia och om förhållanden som hade med den internationella situationen att göra, saker som utanför Albanien skulle ha betraktats som rena "scoop".

EN PRIVILEGIERAD STUDENT, JA VISST, MEN...

Jusuf Vroni blev alltså "upptäckt" genom sin översättning av Le Général de l'armée morte (Den döda arméns general), den första av Ismail Kadarés romaner som utgavs i Frankrike. Som bekant rörde det sig inte alls om någon samizdat-utgivning utan en bok som var föreslagen av Javer Malo, på den tiden Albanien ambassadör i Frankrike och en man som hade många nära vänner i förlagsvärlden. Om jag är korrekt underlättad kunde förläggaren trycka Jusuf Vronis översättning nästan helt utan ändringar och det var naturligtvis, när det gällde en bok översatt till franska av en alban, något som väckte både förvåning och beundran. När sedan flera av Ismail Kadarés romaner blev utgivna i Frankrike krävde kritikerna att få veta namnet på denne mys-

tiske, anonyme översättare vars kvaliteter de prisade. Jag föreställer mig att de lärde känna hans namn långt innan det började figurera på omslaget till de böcker han översatt och det var, som Nicole Zand påpekade, Alain Bosquet som 1978 "offentliggjorde" det i Le Monde. Hans namn står idag angivet på alla hans översättningar, en del av mysteriet är således skingrat, men jag har alltid haft intrycket att man därefter inte längre lovprisar honom lika unisont...

Det borde man dock göra, eftersom det är tack vare honom som Ismail Kadaré slagit igenom i Frankrike. Jag vet inte hur stor del av äran som bör tillskrivas författaren och hur stor del som bör tillfalla översättaren, jag vet inte heller hur mycket av den uppskattning som visats Kadarés verk sammanhänger med det kulturella släktskap som möjligen finns mellan Frankrike och Albanien, trots avståndet över Medelhavet, eller om det rör sig om en blandning av dessa olika faktorer, men det finns hur som helst inget annat språk på vilket Ismail Kadarés romaner blivit lika erkända och uppskattade som på franska. Denna uppskattning av Kadaré är alltså, otvivelaktigt, också ett resultat av Jusuf Vronis arbete.

Ändå tillkom dessa översättningar under svåra förhållanden, eftersom Jusuf Vroni under många år, förutom via litteratur och radio, var berövad alla kontakter med det franska språket. Alla översättare vet vad en sådan isolering innebär. Jusuf Vroni sade åt mig att han behärskade franska bättre än albanska. Han var, det är sant, en av de få albaner som före 1939 haft möjlighet att studera i utlandet. Han

anlände i ungdomen till Frankrike, blev elev vid Jeanson de Sully (ett gymnasium beläget, då liksom nu, nära albanska ambassaden), fortsatte med universitetsstudier i Paris under mycket privilegierade förhållanden, exempelvis mötte han den blivande Hassan II på skridskobanan i Chamonix, där de spelade ishockey, eller Bernard Destremau på olika tennisbanor, vilket han ibland drog sig till minnes under våra arbetsmöten, sedan han någonsin i pressen sett den ene eller den andres namn nämnas. Att, i den miljö där vi nu befann oss, höra honom fälla kommentarer om sina studentkamrater var på samma gång fascinerande och förvånande. Han hade utan tvivel tillhört "la jeunesse dorée" vid denna tid men han måste också, och framför allt, ha varit en student med passionerad studiehåg. Hur skall man annars förklara att han på detta sätt fortsatt att bemästra franska? Och, dessutom, att han hängt med i utvecklingen av språket? Visst läste han Le Monde och fransk litteratur, visst lyssnade han på de franska kortvågssändningar som man kunde höra i Albanien och — framför allt — visst upphörde han aldrig att njuta av Grévisse⁷, hävdande, i likhet med Gide, att han ansåg det vara den vackraste av romaner. Men det räcker inte som förklaring. Helt säkert tillkom också en exceptionell arbetsförmåga och arbetsdisciplin.

HANS ÅTERKOMST TILL ALBANEN

Jag kände till att Jusuf Vroni hade suttit i fängelse efter befrielsen. Jag fick inte veta det genom officiella eller halv-officiella korridorvisningar med syfte

att "varna" mig — jag hörde aldrig någon göra minsta anspelning därpå eller uttala något förbehåll mot hans person — utan fick veta även detta genom den orientalska telefonen som i den här typen av samhällen informerar en om detaljerna i människors privatliv, däribland även ledarnas, som man alltså på det viset lär känna bättre än vad som är fallet i våra överinformerade länder. Visst sprids på detta sätt även skitprat och rena lögnar, men det rättas till på olika krokvägar, genom kontroller och dubbelkontroller som man sedan får höra ekot av.

Det är 1943 som Jusuf Vriani, efter att ha levt tjugo år i Frankrike och därefter i Italien, återvänder till Albanien. Ett beslut som för mig — och för många andra, skulle jag tro — förblir obegripligt. Han återvänder till Albanien när nazisternas nederlag och de kommunistiska partisans seger står för dörren. När hans familj, liksom andra familjer som inlätit sig med kung Zog eller okkupanterna, snart skall lämna Albanien och ge sig av till Italien eller till kung Faruks hov, då återvänder han, Jusuf Vriani, till Tirana. Dessutom spelar han, som Ismail Kadaré berättade för mig när vi träffades i Uppsala 1989, golf med Englands och Förenata staternas ambassadörer, vilket kan tyckas som ett förbluffande utslag av omedvetenhet, som om han levde fjärran från verkligheten och från nuets problem.

Albaniens förhållande till Väst fortsätter vid denna tid att försämras: engelsmännen, senare också amerikanerna, skall redan 1946 dra tillbaka sina beskickningar, sedan är det följderna av Korfu-affären, från början en ytterst spänd situation, och

Englands och USA:s vägran att låta Albanien bli upptaget i FN och inbjudet som medlem vid Fredskonferensen med Tyskland. Det kalla kriget börjar, Albanien befinner sig mitt i: gränsande till Grekland, där inbördeskriget fortsätter, och till Jugoslavien, där schismen med Stalin är nära förestående, och med Italien, där kommunisterna utestängts från regeringen, på andra sidan havet; det är med tanke därpå svårt att föreställa sig att de kontakter, även om de nu bara var av "mondänt" slag, som Jusuf Vriani upprätthöll, vid denna tid och under dessa omständigheter inte skulle få några konsekvenser. Vi vet ju, från de politiska processernas historia, att anklagelseakten ofta ingår i ett sammanhang och, liksom det utmätta straffet, är beroende av de förhållanden som råder när domen fälls. Det finns bara alltför många exempel i historien på att det är stundens "krona eller klave" som frikännt den ene och dömt den andre till döden.

DET ÄR SÅ MÄNNISKOR TÄNKER...

Sedan tillkom också, uppenbart, Jusuf Vrianis familjebakgrund. I ett patriarkaliskt samhälle, som det albanska fortfarande är, tillhör man genom släktilhörighet antingen de rättfärdigas eller förrädarnas skara: som ättling till en hjälte blir man hedrad och ansedd självklart dygdig, som barn till en menedare är man född förrädare. Detta tänkesätt har sin rot i de medeltida reglerna för blodshämnd; den som inte identifierar sig med familjens heder och inte hämnas den som blir

dödad dömer sig själv till att leva gömd och att, bokstavligen, bli serverad sitt kaffe med vänster hand. Aktning eller vanära, allt bestäms av släktbakgrunden. Det är med hänvisning till samma patriarkala strukturer som fadern, i vissa områden av Albanien, lade med en gevärsbullet i dotterns hemgift, vilket innebar att man gav maken rätt att döma över sin hustrus liv eller död och att man genom detta medeltida bruk bekräftade kvinnans övergång från en familj till en annan. Denna klanmentalitet och manikeism levde kvar även vid tiden för den nationella befrielsekampen då, oftast, hela släkter anslöt sig till motståndsrörelsen eller blev kollaboratörer.

Innan man kunde organisera motståndet mot de fascistiska okkupanterna var ett av de största hindren, som först måste övervinnas, detta att utrota vendettan som i vissa områden genom sin föreställning om blodsskuld sönderslet familjerna. Den plats kvinnorna tillerkändes bland partisanerna innebar också ett brott med det gamla som är svårt att föreställa sig om man betänker vad traditionen därvidlag föreskrev. Däremot levde indelningen i goda och dåliga familjer vidare. Då jag en gång visat Ramiz Alia min skepsis mot att människor a priori, beroende av släktbakgrund, bemöttes antingen med tilltro eller misstro (ett föga dialektiskt sätt att tänka för övrigt), anförde han mig hur i grunden fel han fann en sådan attityd: själv hade han t.ex. varit partisan som ung, medan däremot en av hans mycket nära släktingar valt den andra sidan. Att sådana tänkesätt finns rotade i människors huvuden är dock inte

konstigt, men det är viktigt att försöka ändra på detta, att inte slå sig till ro med sakernas tillstånd utan vara medveten om att denna kamp är en av de allra svåraste uppgifterna av alla. "Demokratin" har heller inte inneburit någon förändring i det avseendet, dessa tänkesätt lever tvärtom vidare idag 10 och blodshämnden lär nu rentav ha återuppsått.

När jag lärde känna Jusuf Vriani var han gift, far till ett barn och bosatt i Tirana. Vi talade aldrig om hans fängelseår. Det är begripligt att han inte gärna ville beröra detta ämne, kanske kände han därvidlag samma blygsel som jag stött på hos andra som suttit i fängelse, t.ex. hos algerier och spanjorer som sedan de blivit utsläppta ur de dödsdömdas cell därefter aldrig någonsin gjorde någon hänsynfening på denna sin fängelse tid. Omedveten eller medveten tystnad, vad vet jag.

Man kan inte låta bli att imponeras av det faktum att Jusuf Vriani, under dessa fängelseår, lyckades bevara sina kunskaper i franska. Detta vittnar säkert om den lidelse han besitter för detta språk men, ännu mer, om en stor karaktärsstyrka. Jag har, sedan jag lämnade Albanien, fått klart för mig vilket stort erkännande han där fått för sitt arbete. Han har t.o.m. blivit dekorerad, vilket naturligtvis måste ha varit en ganska egendomlig upplevelse för en person som varit dömd för "förräderi" och som, bör man betona, aldrig ansett sig tvungen att tycka som regimen. Detta säger något om honom som människor samtidigt som det vittnar om värdet av hans arbete och den aktning därför som han åtnjutit. Det är samma personliga orubblighet som får honom att avgå ur

Helsingforskommittén för mänskliga rättigheter i Albanien, sedan han blivit vald som ordförande, eftersom han inte skulle kunna gå med på att denna kommitté blev ett politiskt instrument för den regering som tillträdde efter valet 1992. Kanske skulle han säga att det helt enkelt rör sig om dessa hans "ständiga undanflykter / som/ är utslag av högmod fastän i en annan form!" ...

VÅRT SISTA MÖTE

Som alla förstår är det här inte alls fråga om en dagbok över våra möten utan om de känslor som är förknippade med vår bekantskap och de händelser som ackompanjerade den. Vårt sista möte har skildrats av Nicole Zand i en artikel publicerad i *Le Monde* 12 där det talas om en "voyage rocambolesque" (fantastisk resa). Men "rocambolesque" är ett ord med ganska precis innebörd som enligt *Le Petit Robert* betyder "besynnerlig, full av ovanliga episoder, som i en romanföljetong". Detta passar inte ihop med de omständigheter som faktiskt rådde och eftersom de verkliga förhållandena framstår som mycket enklare är det här lämpligt att återge detta möte.

Sedan jag lämnat Albanien och bokat mitt i Sverige återvändande jag två eller tre gånger till Tirana för att granska över sättningen av någon bok eller något dokument och jag träffade då åter Jusuf Vriioni, vilket gör att jag i Nicole Zands artikel utspökats med titeln "marxist-leninistisk specialist!" (som, det vet var och en, här bara kan ha en negativ innebörd...). När jag 1979 änyo blev ombedd att åka till

Albanien i ett sådant ärende hade jag så sakteligen börjat få förfäste i Sverige, och eftersom mina yrkesmässiga åtaganden nu blivit mer omfattande hade jag helt enkelt svårt att vara borta i tre eller fyra veckor. Man planlade då att Jusuf Vriioni i stället skulle komma till Stockholm. Sålunda förmåddes han att för första gången på mer än trettio år lämna sitt land. En ovanlig och enastående händelse, men inte alls fantastisk. Det var för mig ett stort nöje att möta honom på nytt och vi återtogs omedelbart våra gamla vanor, instängda i timal på ett kontor — utan att det för den skull rörde sig om, vad som med en sliten kliché brukar kallas, ett "arbete i smyg" — då vi sökte ringa in vad i texten som skulle kunna orsaka missförstånd och vad som bäst uttryckte författarens tankar, då vi fick nys om okända detaljer som hänförde sig till en eller annan händelse eller då vi, under våra obligatoriska pauser, ägnade oss åt att småprata om Sverige och Albanien och upplysa varandra om våra gemensamma bekantas arbete eller hälsa, precis på samma sätt som vi hade gjort i Tirana. Det låg inte heller däri någonting fantastiskt.

Dagen för hans avresa gick jag — som det heter i Albanien — för att "avlägga en visit" hos honom och för att önska honom en god återfärd. Vi pratade om hans intryck av Sverige. De var med nödvändighet mycket präglade av minnen: även om han nu inte återfunnit Paris utan i stället upptäckt Stockholm, rörde det sig för honom om en "första resa", om en första blick på världen utanför Albanien efter så många år, och jag har sedan dess burit med mig ett mycket starkt minne

av det som var hans sista ord, innan vi skildes: "Idag är det en sak som jag vet och det är att jag inte skulle kunna leva någon annanstans än i Albanien."

Mirupafshim Jusuf Vriioni! (På återseende, Jusuf Vriioni!)

(Publ. i *Les Temps Modernes*, januari-februari 1996)

Övers. Margareta Zetterström

NOTER

1. 1957 hade jag i Lausanne startat förlaget *La Cité-Editeur*.
2. Stefanaq Pollo och Arben Puto. *Histoire de l'Albanie*, utg. i Albanien och publ. i Frankrike av förlaget Horvath. Se också *L'Albanie* av Georges Castellan (PUF).
3. Ilias Vriioni.
4. Som bekant hänvisar jurister i internationella organisationer helst till den engelska ordalydelsen, eftersom den franska ofta framstår som mer precis och, därigenom, alltför tvingande.
5. Det bör här påpekas att sådan kritik ofta hördes också utanför Albanien.
6. Jusuf Vriioni, le fantôme élégant (*Jusuf Vriioni, den eleganta spökfiguren*), *Le Monde* 11 november 1994.
7. Maurice Grévisse (1895-1980), belgisk språkman, författare till *Le Bon Usage* (Gott språkbruk, 1936) som ständigt utkommit i nya upplagor och som, i franskspråkiga länder, fungerar som "kanon" för korrekt 1900-talsfranska. / övers. anm./
8. Det argument som anfördes härstammade
9. Ramiz Alia efterträdde Enver Hoxha; han dömdes av den nya regimen och blev satt i fängelse men släpptes för en tid sedan.
10. Familjer till personer som stämplats, följts eller fängslats är nu föremål för diskriminerande och repressiva åtgärder.
11. Se Marc Semos artikel, *Le traducteur de l'ombre* (Översättaren i skuggan), *Libération* 14 december 1994.
12. Se not 6.

från den grekiska regeringen som påstod att "Albanien hade deltagit i kriget mot Grekland" och således varit allierat med nazisterna. Något som absolut måste bestridas, eftersom Albanien — för det första — hade invaderats och annekterats av det fascistiska Italien den 7 april 1939, alltså redan före andra världskrigets utbrott, och således inte längre var ett oberoende land vid tiden för invasionen av Grekland, och eftersom — för det andra — den albanska motståndsrörelsen (liksom den jugoslaviska) av egen kraft befriat landet först från italiensk, sedan från tysk okkupation och alltså också bidragit till segern över nazismen.

9. Ramiz Alia efterträdde Enver Hoxha; han dömdes av den nya regimen och blev satt i fängelse men släpptes för en tid sedan.

10. Familjer till personer som stämplats, följts eller fängslats är nu föremål för diskriminerande och repressiva åtgärder.

11. Se Marc Semos artikel, *Le traducteur de l'ombre* (Översättaren i skuggan), *Libération* 14 december 1994.

12. Se not 6.

Kadaré (f. 1936)

Foto: Gun Kessle

Följande böcker av Kadaré finns i svensk översättning:

Den döda arméns general (Bonniers 1974)
 Krönika i sten (Bonniers 1975)
 Bröllopet (Oktoberförlaget 1976)
 Den hårda vintern (Bonniers 1980)
 Stäppgudarnas skymning (Bonniers 1983)
 Nischen i muren (Bonniers 1986)
 Vem förde hem Doruntine? (Bonniers 1988)
 Bergens Homeros (Bonniers 1990)
 Drömmarnas palats (Bonniers 1992)
 Monstret (Bonniers 1994)

5000 schwaber i Andalusien

av Einar Schlereth

Einar Schlereth är tysk författare och frilansjournalist och gör även inslag för radio bl a Nordeutsches Rundfunk, Radio Bremen etc. Denna artikel är baserad på ett radioprogram till vilket författaren skrev underlaget under det år då han vistades i Alpujarras, Sierra Morena i Andalusien 1993.

Personerna som de här följande relaterade händelserna i Sierra Morena i slutet av 1700-talet kretsar kring är framför allt: kungen av Spanien, Karl III, ärkebiskopen Felipe Beltrán, storinkvisitor, Pablo de Olavide, greve av Pilos, riddare av Santiagoorden, kungens assistent i Sevilla och guvernör för den nya bosättnings i Sierra Morena i Andalusien, överste Kaspar von Thunriegel, äventyrare och skojare, Romualdo av Freiburg im Breisgau, kapucinerpräst samt 5000 schwaber från Schwarzwald, Vorarlberg, Schweiz och Elsass.

Här följer historien om en stor mans uppgång och fall, vilket fören gångs skull inte minskade den vanliga människans lycka och välgång men som till slut skadade hela den spanska nationen.

En och samma dag, den 2 april 1767, undertecknade kungen av Spanien Karl III två lagar.

Det första lagen stadgade utvisningen av jesuitorden ur Spaniens och Indiens alla länder och konfiskering av alla dess

tillgångar. Drabbade var 4000 jesuiter i Spanien och Spaniens kolonier.

Den andra lagen stadgade värvningen av 6 000 människor och deras bosättning i Andalusien.

Karl III av Guds nåde, kung av Kastilien, Leon, Aragon m fl, biföll på tillskyndan av sina rådgivare förslaget från Juan Kaspar de Thunriegel av bayersk härkomst och katolsk tro att föra in 6000 flamländska och tysk-katolska bosättare i sitt rike.

Schwaberna utgjorde den största gruppen med 5000 personer, män och kvinnor, unga och gamla. Den oerhörda fattigdomen i Schwabenland bidrog väsentligt till Thunriegels lyckade värvning.

Vem var denne Thunriegel som var den som stod för upptakten till dramat? Johann Kaspar Thunriegel, född i Bayern 1722, trädde in i den franska armén vid 19 års ålder. Han var vältalig och intelligent och lärde sig snabbt behärskade det franska språket flytande. Han arbetade som spion i Spanien och i Preussen där han blev avslöjad, fängslad och slutligen utvisad. Redan 1763 föreslog han den spanske

ambassadören i Holland att bosätta skulle värvas till kolonierna. Karl III var inte intresserad. Samma erbjudande lämnade han till den spanske ambassadören i Wien, vilken med sina rekommendationer skickar Thuriel till Madrid, där denne anlände 1766 i sällskap med sin hustru, grevinnan Baronesa von Schwanefeld, utomäktenskaplig dotter till Karl den VII av Bayern. Men både härkomst och titel var påhittade av överste Thuriel, för att han lättare skulle få tillträde till hovet.

En Thuriel kunde bara lyckas vid hovet eftersom det ägtrun något som i det närmaste kan kallas en revolution där Karl III hade tillträtt tronen 1760 eftersom samtliga tronföljare oväntat avlidit. Han blev vid 18 års ålder kung över båda Sicilien (övers ann lydriget Neapel och Sicilien) och regerade sitt kungadöme föredömligt i 25 år. Som bildad, konstnärligt sinnad och reformvänlig monark blev han ende företrädare för den upplysta despotismen i Spanien. Karl III drog till sig kända upplysningsmän som Jovellanos, Campomanes, grevarna av Aranda och Pablo de Olavide som rådgivare..

En sörpling i många avseenden bland dessa män var Pablo de Olavide. Han föddes 1725 i Lima, huvudstaden i vicekungariket Peru, en utomordentligt begåvad person, som redan vid 15 års ålder tog sin juridiska examen, blev teologie doktor och undervisade som 17-åring vid universitetet. Han tillhörde snart vicekonungens krets av rådgivare. Nären katastrofal jordbävning nästan fullständigt raserade Lima 1746, skall den 21

årige Olavide enligt sägnen och talrika biografier och encyklopedier gjort sig stora förtjänster på återuppbyggnaden av staden, något som dock betvivlas av många historiker. I vilket fall som helst blev han inskrädd i en offentlig process rörande orättmätigt tillgrepp och försöksring av offentlig egendom. Han blev ställd inför rätta i Madrid, dömd och kastad i fängelse.

Strax därefter frisläpptes han, lärde känna en äldre och mycket välbärgad änka, som han snart gifte sig med. Med hennes pengar kunde han dels köpa sin inträdesbiljett till den ädla riddarorden av Santiago dels företa sig resor. Under åtta år levde han både i Italien och Frankrike, men större delen av tiden i Paris. Där lärde han känna alla berömda upplysningsmän. En särskild vänskap uppstod mellan honom och Voltaire. Från Voltaire härrör också följande ord som han skrev i ett brev till sin vän:

”Det vore önskvärt att Spanien till sin frälsning hade 40 människor som ni.”

1765 var Olavide åter i Madrid där han förde ett lysande sällskapsliv. Han grundade en egen teater, där han lät uppföra sina egna och de senaste pjäserna från Paris. Och i hans litterära salonger träffades alla de stora spanska snillena, bl a kabinetschefen och utrikesministern greve von Aranda, som upphöjde Olavide till sin speciella skyddsling. I Madrid meriteade sig Olavide som stadens delegat och på att reformera kriminalvården. Antonio Cascales, författare till den historiska romanen ”Rodafortuna” om Olavides öde och till ett flertal andra historiska arbeten om Olavides samtid. Cascales

berättar om det som speciellt gjort intryck på kungen.

Olavide hade anförtratts att bygga ett sjukhus. Han gjorde det på mindre än tio månader. Det var ett arbetstempo som det var svårt att föreställa sig i 1700-talets Spanien.

I mars 1766 utbröt en revolt i Esquilache, och vid närmare undersökning visade det sig att det rörde sig om ett reaktionärt uppror mot konungens och hans regerings reformivrande och att även jesuiterna hade ett finger med i spelet.

Upproret mot reformerna ställde konungen inför valet att antingen ge vika eller att gå vidare. Han beslöt sig för genomgripande reformer efter att upproret slagits ner. Och till mest besvärliga och reaktionära staden i sitt kungarike, Sevilla, det andliga huvudsätet för motreformen, skickade han Pablo de Olavide, sin mest aktade man.

Just vid den här tidpunkten trädde Thuriel fram med sitt förslag; han ville rekrytera tusen bönder till kolonierna. Det avlogs dock. Olavide hade ett annat förslag som kungen och hans kabinett fastnade för.

Sedan lång tid tillbaka minskade befolkningen i Sierra Morena, och särskilt då i området mellan Bailén och Valdepenas. Denna sträcka var en del av ”camino real”, kungsvägen från Sevilla till Madrid. På denna väg fraktades skatterna från de amerikanska kolonierna till huvudstaden. En stor del av dessa skatter nådde aldrig hovet utan föll i händerna på de talrika rövarband som fanns i Sierra Morena. För att effektivt skydda transporterna återstod bara att förstärka militär-

garnisonerna ytterligare eller...

Eller upplysningsmannens idé att befolka vartenda folktomt område, och på det här viset lösa flera problem samtidigt. Först och främst *camino reals* säkerhet. För det andra uppodlingen av de folktomma och öde områdena. Och för det tredje skulle det inte bara bli en bosättning, utan en utopi – en framtidsvision – som skulle rikta sig mot de ”döda händerna”, dvs mot de feodala och kyrkliga jordägarna och mot ”Mesta” den allsmåttiga fårsköttarmaffian, som förvandlat Spanien till en öken. Man ville genomföra ett stort sociologiskt, odlings- och vetenskapligt experiment.

Thuriels förslag bifölls våren 1767. Genomförandet lämnades vare sig åt honom eller åt slumpen. Mest noga bestämdes antalet arbetsföra män och kvinnor, ungdomar, spädbarn och gamla, deras yrken och trostillhörighet. Alla måste vara goda katoliker, för att inte den protestantiska smittan på något vis skulle sprida sig, så att kyrkan skulle bli ännu mer avogt inställd. Thuriel började omgående att arbeta, eftersom det när allt kom omkring stod mycket på spel. Han hade blivit lovad

336 realer för varje bosättare efter leverans, en också efter nutida förhållanden enorm summa. Thuriel uppvisade en ansenlig organisationsförmåga. Han var inte bara tvungen att ordna med ordentliga värvningskontor med dugligt folk utan också med lastställen, transport, information, utfodring och betalning till de som ville utvandra, dessa allt igenom fatiga stackare.

PR-trumman skötte han personligen, utan att vara alltför nogräknad med san-

ningen – i likhet med moderna kollegor. Han utlovade mer eller mindre ett paradiset.

Hans Majestät den spanska konungen öppnade en koffert fylld av rikedomar... guld, nötkreatur, getabockar, får, grisar, fjäderfä, majs, vete, hus, fält, skogar och verktyg av alla de slag. Allt detta skulle de få om de accepterade följande villkor: 1)

fri resa, 2) de skulle få bosätta sig i byar med 20 till 30 hus, 3) varje familj skulle få ett hus med 60 kvadratfot yta och hjälp med uppsättningen, 4) de skulle få 50 fanega mark (ca 32 ha), 5) de skulle få tillgång till en präst som talade deras språk tills de lärt sig spanska, 6) varje familj skulle få två kor, fem får, fem hönor, en tupp och en gris för uppfödning, förutom utsäde... och allt till personlig vinning, och under de första tio åren skulle de inte behöva betala någon inkomstskatt etc. Om de beslöt sig för att fara till Spanien skulle de få njuta av att leva i ett paradiset, med exklusiva viner, fantastiska frukter etc

Inte undra på att människorna strömmade till i massor. Det var dock inte utan problem. De små och stora feodalherrarna, furstarna och kungarna, kunde inte stillatigande åse hur de skattebetalande underåttarna i stora skaror strömmade iväg från dem. Mycket snabbt sattes motpropagandan in:

”Det är en viss herr Thurriegel som förespeglar, att han haft den spanska majestätens uppdrag och fullmakt att värva åtskilliga tyska medborgare till framtida undersåtar; hur han sedan också när allt kom omkring spridit ut egna pamfletter med titeln ”lyckohamn” eller ”rika skattkistor” och med allehanda tilltalande löf-

ten bedårat enfaldiga själar och försökt locka dem till sig. Fast hur kan man tro, att någon varit så lättrogen och lyssnat på en så främmande och suspekt lockfågels toner och därigenom satt sitt liv i fara...”

Men den kejserliga och kungliga överståthållarämbetet för grevskapen Bregenz, Hohenembs och Hohenegg förlitade sig inte bara på baktaleri och övertalningsförmåga för att förmå sina älskade undersåtar att stanna utan i samma andetag hotades såväl Thurriegel som alla utvandrarna med de strängaste straff. Även den som bara hade hört talas om detta och inte genast anmälde det till närmaste överhöghet skulle bli strängt straffad.

Men Thurriegel var mycket slug och till folkets stora nöje lyckades han alltid komma undan. Hans nimbus höjdes, vilket Kaltofen beskriver i sin roman ”För trehundra realer”. De lyckades bara få tag i några av hans agenter. Därför vidtog diplomatiska åtgärder. Josef II av Österrike hade fem gånger mellan juli 1768 och april 1769 klagat hos den spanska ambassaden över Thurriegels aktiviteter. Trots alla repressalier fortsatte strömmen av utvandrare till juli 1769, då Spanien stängde gränsen. Totalt blev det 7 500. Jämfört med slutsumman som betalades ur den kungliga kassakistans till Thurriegel, stämmer inte denna uppgift, utan det rör sig snarare om storleksordningen 12 000.

Redan hösten och vintern 1767 gav sig de första bosättarna av på den långa färden, de flesta till fots. De hade kartor där färdvägen var noggrant ritad.

De spanska kolonisatorerna skulle ta följande väg efterom den var kortast: Från Schlestadt skulle de ta sig till Ostheim på

3 timmar; från Ostheim till Colmar på 2 timmar; från Colmar till Isenheim på 3 timmar; från Isenheim till Aspach på 4 timmar; från Aspach till la Schapel på 3 timmar; från la Schapel till Belfort på 3 timmar; där skulle de fråga efter herr Royer, kunglig skatteuppbördsman, som skulle ge dem pengar för att de skulle kunna ta sig vidare till Besançon.

På detta sätt hade vägen till Sett – våra dagars Séte – stakats ut. Där kunde de embarkera till Málaga eller San Lúcar, men om detta verkade alltför avskräckande kunde man också tillryggelägga den återstående vägen till fots.

Många människor anlände fullständigt utmattade och till och med sjuka till utskeppningshamnarna. De måste ges mer matransoner, i synnerhet som de hade ännu en svår fotvandring framför sig över bergen och genom halvöken till den nordliga delen av Andalusien som var deras slutmål. Vad som väntade dem där skildrar Antonio Cascales:

”Och dit kommer man med stora svårigheter till en kargt område, till en jord som visserligen inte är dålig men som måste brytas och odlas upp. Och sedan återstod en lång räckta dramatiska omständigheter: bl a var husen ännu inte byggda. Ett kungligt regemente sattes omedelbart in att bygga husen, så att bönderna omgäende kunde börja bryta marken. Dessutom hade många människor blivit sjuka och i det ensligt belägna klostret i La Penuela, dagens La Carolina, där den berömda spanska mystikern San Juan de la Cruz (Johannes av Korset) levde, hade vinter börjat, vilket inte var särskilt gynnsamt för de sjuka, i synnerhet som de

nödorftigt måste bo i det fria eller i klostret. Epidemier härjade, först kolera och sedan malaria på sommaren. Kort sagt, så väntade inget paradiset här människorna. De kunde möjligtvis skapa paradiset. Och inom bara några år blev det faktiskt ett paradis.”

Redan från början blev La Carolina huvudstad i den nya bosättningen i Sierra Morena som omfattade ett dussintal byar. Alla byar skulle anläggas efter ett strikt geometriskt mönster med riklig tillgång på friskt vatten längs en central nordsydlig – respektive en östvästlig – axel. Genom ett kungligt påbud var livet noga reglerat:

Varje gård skulle tilldelas 50 fanegas land för odling. Därtill kom lämpligt land som skulle förbehållas plantering med träd och vinstockar, bergen skulle betraktas som allmänning och stå till allas förfogande. Vid dödsfall fick marken på inga villkor läggas i träda eller avyttras, utan skulle då övergå till superintendentens disposition. De olika byarna skulle ligga på bekvämt marschavstånd. Var tredje eller fjärde by skulle ha en egen präst och skulle välja borgmästaren. De tillsatta tjänstemännen skulle inte sitta på livstid utan tillsättas i regelbundna val. Varje by hade sin egen grundskola, men bosättarna varuteslända från universitetsstudier etc.

Så fortsätter det ytterligare 22 sidor. Man ville på inga villkor ha intellektuella – dessa fanns i mängd – utan en befolkning som kunde utföra ett produktivt arbete, företrädesvis jordbruk, boskapsskötsel och hantverk. Framför allt ville man förhindra att marken hamnade i ”manos muertos” dvs i kyrkans eller

storgodsägarnas händer. Olavide och de andra upplysta hade läst sin Thomas Moore grundligt. I sin utopi hade Moore särskilt lyft fram följande:

"Förkortningen av arbetstiden till sex timmar, begriper ni väl är möjlig, när ni tänker efter hur stor del av befolkningen i andra länder som är överksam, först och främst nästan alla kvinnor, dvs hälften av folket, och om kvinnorna arbetar är många gånger männen i deras ställe överksam; och sedan alla präster och de som kallar sig män; vilken stor och lat skara är inte det! Läggs sedan till alla rika och särskilt markägarna eller de som i gemen benämns ståndspersoner och adelsmän! Räkna även dit deras tjänstefolk, en hopfäst samling av slagskampar och narrar!... Men om alla de, de som nu ägnar sina krafter åt onyttigt verksamhet .... om man använder alla dessa till meningsfullt sysselsättning, så skulle otvetydigt mindre tid vara mer än nog för att klara av allt som är livsnödvändigt eller till nytta.

I den kungliga förordningen betonades också att ett bestämt antal spanjorer skulle bosätta sig i byarna och att superintendenten skulle uppmuntra giftermål mellan spanjorer och utlänningar. På inga villkor ville man ha utländska enklaver, utan man ville hellre ha en fullständig integration.

Det ville emellertid inte kapucinerprästen Romualdo, som var prefekt för de tyska prästerna. Syftet passade honom inte. Han ville till varje pris bevara tyskheten och sådde split överallt där det var möjligt. T o m en historiker från Franco-tiden kallade Romualdo sinnesförvirrad, fanatisk och ondsint.

Redan det faktum att kyrkan i La Carolina inte låg mitt i byn, utan nära Olavides palats, som uppförts på ruinerna av klostret La Penuela, varigenom den världsliga och den andliga maktens likaberättigande skulle komma till uttryck, var en nagel i ögat på honom. Och för att inte tala om Olavides förbud mot sorgemusik! I stället lät han spela glättig musik från militärkapellet. Som Antonio Cascales skrev, hade bosättarna att kämpa mot det ovana och hårda klimatet under de två första åren, och det föll talrika offer för sjukdomar och epidemier, så att klockorna tidvis aldrig upphörde att ljuda, vilket naturligtvis gjorde folket djupt deprimerat. Därav förbudet. Å andra sidan intalade han folket att inte använda kinin mot malaria, då det kunde vara djävulens verk. Olavide var tvungen att beställa det från hovet, eftersom kininet vid den tiden betraktades som en statshemlighet. Det upprörde också Romualdo att dagar som varit arbetsfria i Schwabenland, var arbetspliktiga här. Han bombarderade hovet med protestskrivelser i vilka han inte bara målade upp livet i de nya kolonierna i svartaste svart, utan också serverade grova lögnar.

Eftersom ständiga tackbrev från invandrarerna och många skriftliga förfrågningar från spanjorer om att få bosätta sig i "helvetet" La Carolina strömmade in till kungen, fäste hovet inget avseende vid Romualdos skrivelser. Efter två år förelåg dessutom statistiska uppgifter på de resultat som uppnått dittills.

1769 hade totalt 1043 hus färdigställt på 18 orter där det bodde 1535 familjer varav 1283 utländska, var 623 108 olivträd, 265 771 vinstockar och 2 222 fikon-

träd planterade, blev åkrar och trädgårdar anlagda och brunnar grävda.

Tyvärr gick den mesta skriftliga dokumentationen om den här tiden förlorad i det spanska inbördeskriget, så dagens bild av de här bosättningarna kommer aldrig att bli komplett. De ständiga bråken med fader Romualdo förde slutligen med sig att Olavide blev instämnd till domstol i Madrid för att försvara sig. Han lyckades få kungens välsignelse och ämbetet som generalguvernör förnyades.

Nu tar Romualdo till andra medel. Han svärar ner Olavide inför inkvisitorn i Sevilla och kallar Olavide för avfälling, ateist och materialist, och då han inte får gehör där, går han vidare till kungens bikfrader och storinkvisitorn i Madrid. Detta leder till hemliga undersökningar som drar ut i tiden.

Livet gick vidare i de nya bosättningarna. De schwabiska bosättarna uppfyllde inte helt de förhoppningar man hade haft på dem. Dels dog många av sjukdomar som malaria, dels hade Thurriegel också värvat en del lödrivare och annat pack. Från 1770 värvades därför katalaner och genuensare att bosätta sig. Dessa var mer erfarna i trädgårdsodling än tyskarna.

Från och med 1770 drev man uppbyggnaden av verkstäder och manufakturer mer intensivt. Inom kort fanns 81 väverier, två glasfabriker, 4 såpsjuderier, två vaxsmältier och två färgerier. 1774 satte man igång med sidentillverkning efter att 200 000 mullbärsträd planterats. De modernaste maskiner som fanns att tillgå införskaffades från Barcelona och byggdes upp efter franskt mönster. 1776, efter bara tio år, hade de nya bosättningarna

och framför allt La Carolina blivit ett blomstrande samhälle.

1776 hade det också gått så lång tid att inkvisitionen hade avslutat sin undersökning av fallet Olavide och den avgörande kampen kunde sättas igång. Olavide blev kallad inför storinkvisitorn i Madrid. Storinkvisitors makt begriper man först, när det står klart, att varken ministrarna, greve Aranda, Campomanes, Jovellanos, eller kungen själv kunde skydda Olavide. Det enda kungen kunde göra, var att landsförvisa alla tyska kapucinerpräster med fader Romualdo i spetsen. Antonio Cascales ställer i detta sammanhang en intressant fråga.

Vad gäller Romualdo finns det en hypotes, som verkar trolig: han kunde ha varit en person som blivit betald av Maria Theresias hov i Wien för att se till att projektet misslyckades. Projektet lyckades han emellertid inte omintetgöra, men väl bringa Olavide på fall. Den fjortonde november 1776 blev Olavide häktad och kastad i fängelse. Två år senare faller domen.

Olavide förklaras vara en hädare, en ärelös och förtappad själ. Han blir evigt bannlyst inom 110 kilometers avstånd från Madrid och det kungliga residenset i Lima, hans födelsestad, såväl som från de nya bosättningarna. Han blir dömd till åtta års inspärning i ett kloster där han ålades de strängaste andliga övningar. Han fick fortfarande bära svärd, men inga smycken av guld, silver eller ädelstenar utan bara en enkel dräkt. Hans gods blev indragna, han själv såväl som hans anhöriga ner till femte led blev utestängda från alla offentliga ämbeten.

Denna nyhet spred sig med vindens hastighet över hela Europa. Särskilt i Frankrike bröt en ny antispansk våg ut. Med det fulla stödet Särskilt Fredrik II och Katarina följde intresserat händelseutvecklingen.

Ironin i historien är att en liten obetydlig tysk präst från Freiburg im Breisgau var huvudanledningen till att den spanska upplysningen skulle bringas på fall. Emellertid lyckades det Olavide fyra år senare att fly till Frankrike, där han till och med deltog i revolutionen, men hans vänner kunde inte rehabilitera honom. Carlos III lydde ännu starkare under sin biktfaderns inflytande och Carlos IIIs fortsatta reformer blev tama och förtjänade knappast att kallas reformer. Kyrkan och adeln vann slutligen dragkampen med den alltför svaga borgarklassen och den svaga kungen. Carlos III dog 1788 och hans fullständigt handlingsoförmögne son Carlos IV övertog regeringsmakten.

Det förväran att det enda omfattande anti-storjordägar- och jordreformprojektet – de nya bosättningarna då kunde överleva. Genom en klok politik hade det varken kommit till allvarliga slitningar mellan olika nationaliteter eller att ett flerkulturellt samhälle uppstått, utan snarare en varaktig sammansmältning, så att folket bara 50 år senare kände sig som spanjorer. Och vilka goda patrioter de var, bevisades i befrielsekriget mot Napoleon.

Ett av Napoleons ånga misstag var att avsätta den spanske kungen och ockupera Spanien och satte in sin bror Josef som regent. Därmed fick han hela det spanska folket emot sig, vilket förde gerillakrig mot honom med stor framgång.

Cascales skriver:

“En man, som lämnade Tyskland i tju-goårsåldern försvarar nu sextio år gammal sitt nya hemland i ett stort slag i Bailén, 30 kilometer söder om La Carolina 1808. Han uppförde sig som en äkta patriot

Visserligen blev landet åter fritt – 1821 efter slaget vid Salamanca – men i vilket skick! De nya bosättningarna vid den stora härvägen till Madrid låg i ruiner, och både sidenindustrin och de andra manufakturerna var förstörda.

I bergen runt omkring La Carolina upptäcktes 1815 bly, silver, wismut och mangän och staden förvandlades till en gruvvarbetarstad. Till byarna i Sierra Morena strömmade en ny våg av bosättare, uteslutande från de fattiga delarna i Spanien. De slog sig ner i utkänterna av samhällena och i början uppstod en del sociala konroverser mellan den röda och den svarta delen, där markägarna levde av det jorden gav.

Epoken varade bara tills den engelska kapitalet rovdriftsmässigt hade sopat rent gruvorna. Därefter följde en lång depression och först på sjuttio- och åttiotalen av detta århundrade blomstrade dessa orter åter upp. Sedan tio år finns det nu en hembygdsförening som sysslar med de nya bosättningarnas schwabiska historia. Ordförande är José María Juárez Gallego, som genom sin hustru med tysk härstamning har kommit att ägna sig åt detta tema, och vars historiska studier har mött stort intresse bland befolkningen. På en vandring genom Guarmán berättar han på samma gång om det förflutna och nutiden.

Karl III, 1716-1788

En plats fick namnet Nikolaus Kerche och erinrar om den första tysken som föddes här. Ortens centralpunkt var kyrkan och rådhuset samt poststationen där droskorna stannade.

Det fanns också en föreskrift om att husen måste byggas i två våningar, utan infartsport för att därigenom ge en vacker fasad längs gatan som ledde till Madrid. Infartsportarna förlades till sidogatorna och tjänade gemensamt alla gårdarna, varigenom det uppstod en enda stor inre gård. Och eftersom Guarmán hade tillräckligt med vatten, fanns det här sedan hundra år vatten i varje hus.

I Jaéns arkiv har senor Gallego hittat ägarurkunderna för Guarmán och där finner man namn som Steblin; Schefflerin; Schweitzerin; Metznerin osv (övers ann typiska efternamn från Schwabenland). Markägare nummer 35 gick till den unge gesällen Filip Fischer och den med num-

mer 59 till den minderårige Balentin Hecman. Inte så få av de tyska namnen har bevarats fram till våra dagar. Men genom giftermål försvann åtskilliga snabbt. Redan 4 år efter att tyskarna hade anlänt ägde den första vigseln rum mellan en kvinna från Schwabenland och en spanjor.

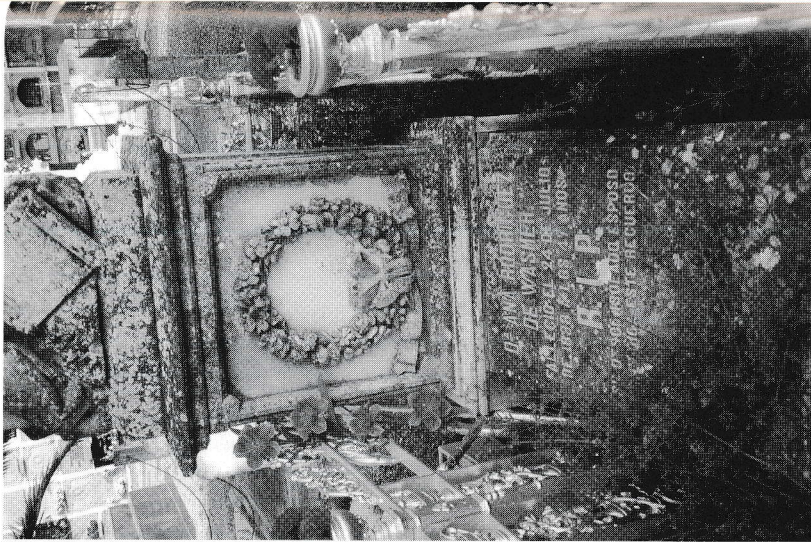
Fortfarande finns den schwabiska traditionen att måla påskägg kvar. Det finns ingen procession, utan människorna går tillsammans ut i det gröna för att måla ägg där. Eller traditionen att när en älskad person gått bort dricker man dennes minne.

Deras förhållningssätt till sparsamhet avviker från det vanliga, de är sparsammare och förmöjligare. Deras religiösa inställning är annorlunda. Stilla veckan firas inte överdrivet stort som i övriga Spanien, där Kristi blod flyter osv, utan är mer sparsamt och saknar mycket av den sydländska dramatiken. I flera byar har man infört nardansen precis som brukligt är i Schwabenland. Man går också till väga på ett annat sätt när man planterar olivträd. Vid fotografering från luften framgår det tydligt. Och ganska intressant är – vilket man upptäckte först för en kort tid sedan – att cancerfallen bland de med tysk härstamning är betydligt fler. Det kan vara av betydelse för cancerforskningen.

Kvar finns också det som Cascales kallar för det viktigaste bosättningsprojektet på sjuttonhundratalet, ett verk i upplysningens namn, oupplösligt förenat med namnet Pablo de Olavide, vilket trots hans otvetydiga lyckade resultat tyvärr inte resulterade i några konsekvenser för den spanska jordbruks- och industripolitiken.

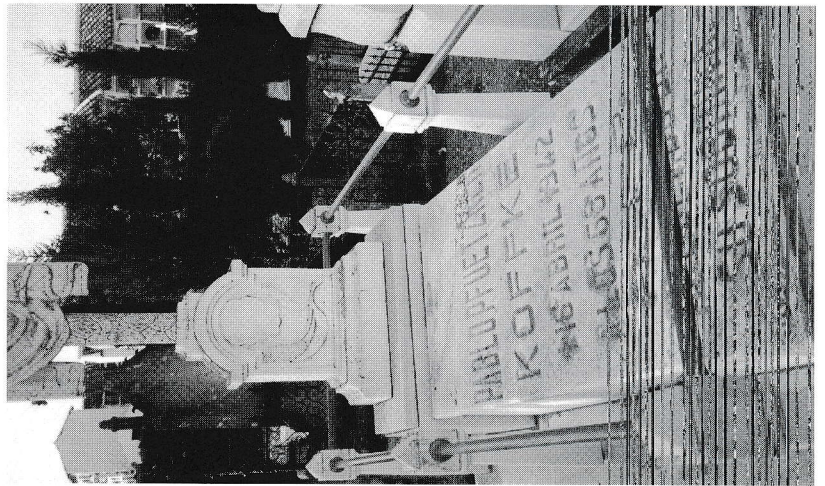
Översättning: Hillevi Rosenquist

Typiska Schwabiska namn på gravstenar

Schwaben, medeltida tyskt stambertigdöme, på bågge sidor om Rhen mellan Vogeserna i väster, Lech i öster, Alperna i söder Pfalz i norr. Uppkallad efter sveberna. Ägde bestånd från 900- till 1200-talet då det sönderföll i smådelar. *Schwabiska förbundet* (1488-1543) utgjorde ett sista försök att bevara Schwaben som politisk enhet.

Rådhuset, och till vänster ligger det f.d. fängelset.

Raka gator och överdimensionerade platser vittnar om att staden blivit planerad vid ritbord.

Tullhus

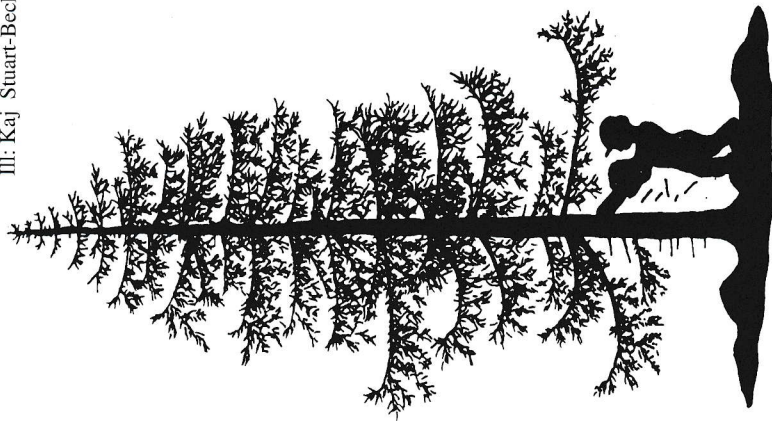

Bokrecensioner

Vallquists Bildningsväg

Ill: Kaj Stuart-Beck

Den alltid lika charmerande akademiledamoten och Proustöversättaren Gunnar Vallquist har skrivit ännu en personlig hållen bok. Denna gång om hur det var att "studera till katolik". Hon berättar, utan att skriva självbiografi, sin "bildningsväg" tiden efter före och efter konversionen 1939 och fram till 1958.

Tonen är personlig, utan att bli det minsta privat; och — som sagt — utan några som helst tendenser till memoarskrivande. Skrivsättet utnyttjade Vallquist till fulländning i de fyra klassiska volymerna *Dagbok från Rom* (1964-1966), som skildrade det stora Andra Vatikankonciliet fyra sessioner 1962-1965. Men det som där var av allmänintresse — just genom det koncilium som skildras genom Vallquists ögon — blir här tämligen intetsägendet.

Efter att ha lämnat Uppsala och studierna i romanska språk glider Vallquist runt i det katolska Frankrike och Italien, med bas i Paris respektive Rom. Här skildras hur tillvaron kunde te sig för den intellektuella katolik som dessutom var någorlunda ekonomiskt och socialt högtstående. En märklig värld där kyrka, kultur och liv flyter samman till ett. Men hur många finner den katolska intellektuella klassen intressant i sig?

Vidare driver Vallquist genom hela boken en mycket tydlig kyrkokritik och det är många namn, många av den moderna

tidens stora teologer — periodvis ofta paria-förklarade — som passerar förbi. En von Balthazar, en Congar, en de Lubac, en Danléou... Och här i Sverige en Rosendal, en Hartman... Det blir yttligt och vem — förutom några av oss fackteologer — tycker egentligen att det är intressant?

Mikael Löwegren

Gunnel Vallquist *Katolska läroår* (Boniers 1995)

Bokrecensioner

Love, lite bättre än sitt rykte

När det gäller studiet av och kunskapen om Carl Jonas Love Almqvists verk tycker jag mig se några kvalitativa språng i litteraturen. Först den biografiskt inriktade, psykologiska forskningen som Henry Olsson redovisar i bland annat den läsvärda, flera gånger omarbetade och omtryckta Törnrosens diktare. Den rike och den fattige (1966). Borgerliga studier men intressanta resonemang om romantik och realism och med solida grundfakta. Sedan öppnar Kurt Aspelin i flera läsvärda studier för marxistiska analyser med respekt för verkets egenart t ex: Det europeiska missnöjet (1979). Och Folke Isaksson följer upp med eleganta och läsvärda böcker om Almqvists poesi och journalistik.

1987 utkommer den första i en serie av moderna textstudier av Almqvist som författare. Jag tänker på Johan Svedjedals Almqvist — berättaren på bokmarknaden som analyserar hur Loves hantverk utvecklas, hur han använder sig av grepp och läsningar för att lansera sig på den växande romanmarknaden.

Under sextio- och sjuttioitalen utkom så tidigare kompetenta studier om Love som författare, bland annat Karin Westman Bergs framsynta om Almqvists kvinnouppfattning med närläsning av bland annat den emancipatoriska novellen Det går an (nu återutgiven i den ostrukna originalupplagan från 1838 av Almqvistsällskapet!) och perspektivöppnare som Stig Jägerskiölds Från Jaktslottet till landsflykten, fortsatt av bl a Oskuld och arsenik som diskuterar det kära temat om Almqvists reverser, skuldsättningar och eventuella förgiftningsförsök mot procentaren von Scheven. Man skulle kunna nämna fler verk.

Ändå tycker jag, efter Henry Olsson, Aspelin och Svedjedal, att det fjärde kvalitativa språnget nu tas med Almqvistsällskapet/Gidlunds samlade Verk och den likaledes textkritiska utgåvan C.J.L. Almqvists Skrifter. Och med den nu utkomna monografien Carl Jonas Love Almqvist Liv och verk av Almqvistkännare och doctenten Bertil Romberg, som redan tidigare visat stor förtrogenhet med Love.

Rombergs bok är en gedigen grundbok att återvända till i sin med lätt handlag men med stor kontroll av stoff och fakta utförda skildring av Almqvists liv från den lyckliga barndomen i Antuna och Stockholm. Vidare på en studiebana som ämbetsman, som avlöses av författardrömmar, religiösa grubblarier och en lätt anspänd gotisk romanticism (Manhemsförbundet), genom Törnrosaåren och de växlande lärartjänsterna, till sist som rektor och pedagogisk förnyare vid Nya Elementar. Sedan tilltar Almqvists rabulism, han läser utopister och senare Marx, lever på Aftonbladsjournalistik, och utvecklar den realistiska prosan under 40-talet ger ut folkskrifter och polemiker. Drömmar om det pastorat och det erkännande han aldrig fick och fryser sig och familjen fram under de svåra åren mot 1851, då han efter affären med von Scheven hals över huvud lämnar riket på samma målarångbåt (Yngve Frej) som förde Sara och Albert samman i Det går an och på vilken Almqvist tidigare själv gjort nyfikna resor i landet (Hvad är en Tourist? Hvarför reser du?)

Romberg skriver balanserat och drar sig för att polemisera i onödan. Ett minerat fält som han undviker kan nämnas. Jag tänker på den livliga debatt som utbröt mellan Almqvistforskare, emigrationsforskare och författaren Lars Krumlinde efter dennes stimulerande bok Almqvist i Amerika. Han visar där genom forskning i presslägg och arkiv och genom stilprover att Almqvist — under pseudonym — långtifrån levde något lättingsliv som pensionatsägare i Philadelphia. Krumlinde visar hur Almqvist medvetet placerade artiklar om slaveri, amerikanskt statsskick med mera i röda tidningar som exempelvis Jönköpingsposten, då Hiertas Aftonblad stängde dörren för honom.

Nu håller kanske inte alla Krumlindes exempel, men det är kanske synd att Romberg inte går i svaromål. Det kan även gälla von Scheven historien, där han fjäderlätt berör Jägerskiölds omfattande forskning, som ju den senare använder för att bevisa sin tes om att det repressiva Sverige ville döma djävulen Almqvist och att von Scheven blir en lycklig förevändning.

Men Bertil Romberg ger i en omfattande bibliografi läsaren möjlighet att själv skapa sig en bild av det mest sannolika, och det är kanske vad man kan kräva av en faktaspäckad monografi detta jubileumsår då Almqvist fyller 200 år och de första banden av Samlade Verk ser dagens ljus.

Trygve Lundh

Bertil Romberg, Carl Jonas Love Almqvist. Liv och verk III. 350 s. Ordfront i samarbete med Sveriges Humanistiska förbund 1993. Pris 262:- ISBN 91-7324-427-9

Mjukisdeckare i kristen miljö

Vännen kontraktsprosten hävdar att det beror på att kristna lever nära det stora Mysteriet, Vem vet, men faktum kvarstår att präster läser mycket deckare. Dock klassiska deckare, av typen Christie, inte hårdkokta saker. Och helst av allt läser man en mjukisdeckare i kristen miljö, t ex Chesterton Fader Brown-deckare, efter som kristna ju gärna skapar sig egna ghetton - inte minst kulturellt.

Piers Paul Reads *På tredje dagen* börjar med att man under en utgrävning i Jerusalems hittat vad som tycks vara resterna av Jesu kropp. Fader John Lambert, simonitermunk och biblisk arkeolog som tillkallats, hittas sedan hängd innan fyndet har hunnit offentliggöras. I djupaste förtvivlan över att det han levt för visade sig vara världshistoriens största bluff har han hängt sig - eller...

Boken ställer den intressanta teologiska frågan om sanningsspråket i den kristna kyrkans uppståndelse. Och skildrar det kyrkliga etablissemangets ideologiskt betingade försök att konstruera sig en kristendom där det inte spelar någon roll längre om Jesus verkligen uppstått. Pauli ord i Korinthierbrevet "om Kristus inte uppstått, ja, då är vår förkunnelse tom... då är er tro meningslös... då är vi de mest ömkansvärda av alla människor", kan ju alltid bortförklaras med att den uppståndne Jesus "var fysiskt verklig bara i andligt måtto" och annat sådan som universitetsteologin sysslar med.

Så långt lovar boken gott, mycket gott. Men det visar sig snart att den inte alls håller måttet. En riktigt usel och banalt skildrad kärlekshistoria och en nästan lika illa beskriven omvändelse känns trötande. Och själva slutklämmen, en judisk skurk bakom mordet, lämnar i en kristen deckare en mer än lovligt fadd eftersmak.

Mikael Löwegren

Piers Paul Read *På tredje dagen* (Verbum 1994)

Härlig läsning!

Till den som vill ha något underhållande att läsa i sommar, rekommenderar jag **Salman Rushdies** senaste, **Morens sista suck** (Norstedts). En härlig, spirituell skröna, som ständigt tar nya, överraskande vägar, fullt i klass med min tidigare favorit, **Skam**, och klart överlägsen t ex **Satans verserna**, som med förlov sagt är ganska trist. "Moren" har väl egentligen *Indien* som "huvudperson", men ett mycket speciellt Indien: det urbana Bombay från 20-tal till 80-tal, sett genom tre generationer Dagama-Zogoby, portugisisk-judisk kryddhandlar-, konstnär- och skojordynasti; skådespelar-, sångar-, modell- och politikerpatraskets Bombay. "Moren" själv är sist i denna märkliga familj. Han har fått sitt smeknamn av sin mor konstnärinnan som haft honom som modell för en tavla föreställande den siste moriske kungens bortdrivande från Granada samma dag som Columbus avseglar för att upptäcka "Indien" västerut. "Moren" har en annan egenhet, förutom sin likhet med den historiske föregångaren; han växer och åldras dubbelt så snabbt som en normal människa. Som tioåring är han en jätte, som nästan 40 har han mycket bråttom att hinna färdigt med sina memoarer, som han självironiskt kallar "Morens sista suck".

Det är dräplig historia han (vem?) berättar på 400 sidor. Men det är ingen slapstick, inget vitsande. Tragiken är uppenbar och många gåtor lämnas obesvarade. Tog Aurora, den stora konstnärinnan, livet av sig, förolyckades hon eller blev hon rentav mördad? Isåfall: av vem? Av den (kanske) svartsjuka, betydligt äldre maken Abraham, av gangstern och hindupolitiker "Grodan" Fielding, vars älskarinna hon påstås ha varit, eller av någon dynasti Nehru-Gandhi närstående? Blev Abraham,

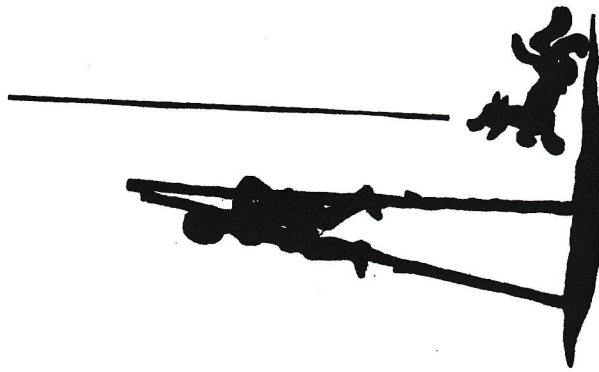

"Morens" far, till sist Indiens störste knarkhandlare? Spelar han ut hindufanatiker som "Grodan" eller mågen, sångaren Freddie, mot sina konkurrenter och/eller partners, de muslimska gangstrarna? Och "Morens" båda lika vackra som svekfulla hustrur - är de också agenter för något annat eller vill de "bara" åt Zogobys pengar och makt? Och de andra snyltarna, är de "bara" snyltare eller har de högre eller lägre syften med sin närvaro och sina manövrer? Och varför är "Moren" själv så känslokall när hans föräldrar och systrar är så känslomässiga?

Måcket annat lyckas dock "Moren" reda ut, t ex varför hans föräldrar plötsligt försköt honom, vad som egentligen hände med de tre systarna och moderns förste store beundrare, den man som lärde "Moren" att älska konst och filosofi. Så det är alls ingen elak och osympatisk bok Salman Rushdie har skrivit den här gången. Han går visserligen hårt åt hindufanatiker och antimuslimska rasister och pur-indiska fascister.

Så att även Morens sista suck kan beskrivas som en varning för fundamentalism behöver man inte tveka om. Man kan ju hoppas, att den också blir läst som en sådan i Indien och att inte också hinduerna börjat utfärda fathwas från högsta ort i New Delhi.

Christer B Johansson

Hans Levander: *Thomas Mann och hans tid* (Stockholm; Carlssons)

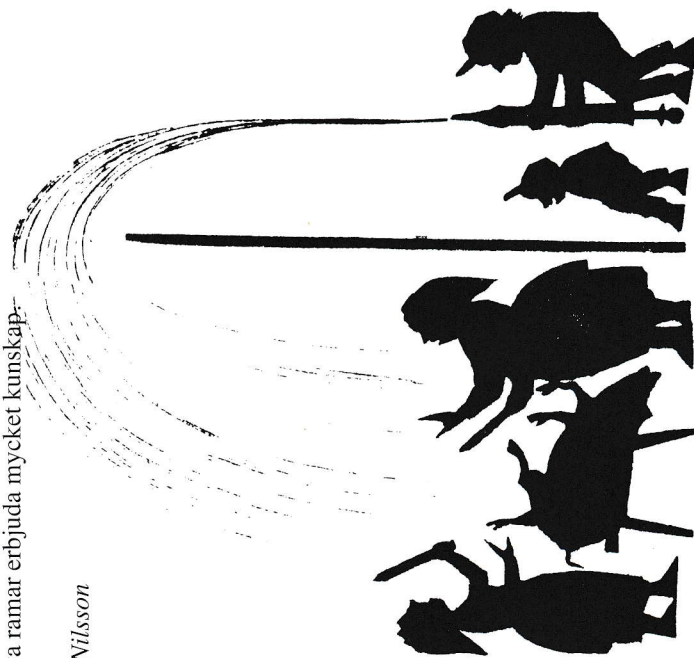
Hans Levanders författarbiografi "*Thomas Mann och hans tid*" är en bok som man knappast ligger vaken till långt in på nätterna för att läsa. Härtill är den allt för sövande. Levander betar av verk för verk i Manns produktion och redovisar kopplingar till olika estetiska och filosofiska storheter, redogör för vilka personer ur författarens bekantsskapskrets som kan tänkas ha utgjort förebilder till romanernas karaktärer, pekar ut de homoerotiska inslagen och redogör ingående för hur författarbiografin i stort färgas av sig i litteraturen. Att Mann faktiskt levde och verkade i en konkret samhällslig verklighet, och att det är denna snarare än intellektuella och psykologiska influenser, som utgör den relevanta bakgrunden för förståelse av litteraturen verkar aldrig ha fallit honom in. "Här tar dikten, tar konstverket vid" deklarerar han anående porträttet av fru Aarenhold i "Völsungablod", och denna devis hade kunnat vara bokens måtto. För det är inte Manns tid som behandlas. Folkfrontpolitiken mot fascismen nämns t ex över huvud taget inte trots att denna utgör en av de viktigaste orsakerna till att Mann kom att ägnas så stor uppmärksamhet och uppskattning av socialistiska teoretiker som Georg Lukács. (Denne figurerar för övrigt i boken endast som en möjlig förebild till Naphta i "Bergtagen".) Inte heller vågar Levander koppla Manns stora temata, som exempelvis det borgerliga förfallet och splittringen mellan konst och liv, till samtidens verklighet, utan förpassar dem utan omsvep till idéernas högre sfärer.

En av bokens få fördelar ligger i att Levander, i motsats till många andra nuntida litteraturvetare, har ett genuint intresse och hyser stor entusiasm inför sitt ämne. Tyvärr är detta också roten till en av verkets stora svagheter. Thomas Mann blev en symbol för den tyska humanismens kamp mot tredje rikets barbari genom sin exil och sitt bistånd till de allierades propaganda. Men samtidigt hörde han också till den tradition ur vilken barbariet hämtade sin näring. Jag tänker här främst på Manns fascistoida estetisering – och hyllning! av första världskriget i "Gedanken im Kriege" från 1914 och den djupt reaktionära smörja man finner i "Betrachtungen eines Unpolitischen". Visserligen redovisar Levander exempel på Manns reaktionära åsikter, men när läsaren lotsats fram till Manns antinazistiska radiotal är Levander beredd att uttrycka mild kritik mot sin idol. Och när han välablaterat denna humanistiska ikon på bekostnad av den verkliga Mann hjälper det föga att han tagit del av de först på senare år publicerade dagböcker i vilka människan Mann framträder på ett sällsynt levande sätt. Detta svaga porträtt måste bottna i en allt för liten distans till den store författaren.

Men för all del. Boken är grundligt utförd (vilket också är en punkt där Levander avviker från den rådande litteraturvetenskapliga ordningen), och kan inom sina snäva ramar erbjuda mycket mycket kunskap.

Magnus Nilsson

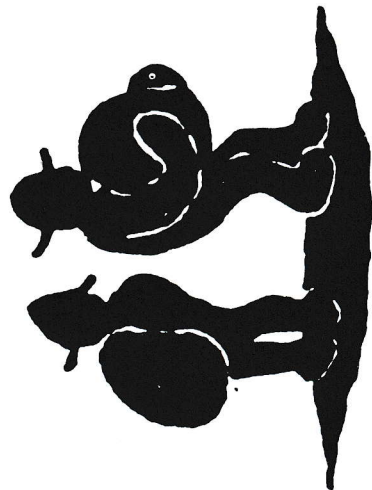
Stor Prosa av Werup

Jacques Werup är en av våra allra bästa poeter. Många är vi som under åren njutit av hans diktsamlingar och hans scenuppträdanden, ofta tonsatt och ackompanjerad av Rolf Sersam. Få samtida poeter ger ett sådant intryck av helgjutenhets som Werup; han verkar vara ett med sina dikter, oavsett om de "handlar" om Paris eller Malmö eller Österlen, sommar eller vinter, kosmos eller kärleken. Lite uddlöst ibland, kanske, men ack så sympatiskt.

Sämlare tycker jag att han lyckats med sin prosa, även om kurvan också där varit i stigande. Poserandet, pratigheten och otydligheten har fått ge vika för en mer tillbakadragen författarroll, mer precision och konkretion utan att man därför kan tala om ett fullt utfört realistiskt skrivsätt. Och, det klart: föredrar man diskbänks- eller skomakarrealism är inte heller årets roman, **Den ofullbordade himlen** (Albert Bonniers förlag), något att hurra för.

Men jag "hurra", ty det här är Werups klart bästa roman hittills, och det säger trots allt inte så lite med tanke på den kritikerrosade "Pornografens död" från 1988.

"Den ofullbordade himlen" handlar om Elsa Andersson, den första svenska kvinnan bakom spakarna på ett aeroplan. Hon har förvisso funnits, men någon biografi har Werup inte skrivit. Den ofullbordade himlen är en suverän *tolkning* av ett människöde, en mycket speciell mellanskånsk bondmiljö, en väldigt speciell tid. Läsaren ska nog akta sig för att ta namn, tidsangivelser, geografi alltför bokstavlighets. Men Birger Sjöberg dyker plötsligt upp som redaktör för Helsingborgs-Posten och gör en intervju med Elsa 1918, vilket mycket väl kan vara autentiskt. Men har någon Carl von Armfeldt exiterat i sinne-världen, och hamnade verkligen "Elsa" i det syndiga Berlin på 20-talet? Jag bara undrar, egentligen vill jag inte ha något svar. Den psykologiska trovärdigheten är svar nog.

Mest gripande är nog inte Elsas personliga framgångar eller triumfer för klassen och könet, utan snarare hennes oförmåga att känna lycka. Livet igenom känner hon sig skyldig till sin mors död och sin älskade faders olycka till följd av hennes födelse; att han alldeles uppenbart älskar henne över allt annat trots sitt omgifte vågar *hon* aldrig lita på. Därmed vågar hon aldrig fullt ut lita på någon annan människa heller; känslomässigt kommer Elsa Andersson aldrig ens i närheten av himlen.

Epilogen på julafton 1922 är bland det mest gripande jag läst. Elsa konfronteras med fadern, styvmodern och den amerikafarande brodern men når ingen försoning.

Jacques Werup behåller tioll fulländning sitt ämne, som är inget mer eller mindre än *livet*. En mästare i det lilla, förmånskligade formatet utan störande barlast av filosofi, psykologiska eller historiska teorier. Hans - och Elsa Anderssons och Sven Anderssons - liv bara är; vackert och fullt, fultigt och storslaget. På samma gång, som en författare som behåller alla stilmedel kan skapa det.

Christer B. Johansson

P.S. till en recension

Sedan detta skrevs har även del IV av *Musiken i Sverige* utkommit. Det innebär att vi nu äntligen har en heltäckande svensk musikhistoria som sträcker sig från "historiens gryning" fram till 1900-talets slut.

Personligen anser jag nog att denna sista volym är seriens svagaste. Kanske beror det på att stoffet här ligger alltför nära i tiden och att skribenterna därför inte hunnit skaffa sig perspektiv och överblick. Men det är hur som helst tillfredsställande att detta stora projekt nu är slutfört, även om det färdiga resultatet således inte är hundra procentigt lyckat.

Margareta Zetterström

Musiken i Sverige volym 4. Konstmusik, folkmusik, populärmusik 1920 — 1990. Red. Leif Jonsson och Hans Åstrand. Rikt illustrerad i svart/vitt och färg och med en mängd musikexempel. 592 s. Fischer & Co. och Kungl. Musikaliska Akademien 1994. Pris: ca 460:-

ISBN 91-7054-702-5

Onda Aningar, en teaterrecension

Av Per-Olov Käll

Med Jan Källs pjäs "Onda Aningar", som just nu spelas på Teater Brunnsgatan Fyra i Stockholm, har den samhällskritiska dramatiken - med rötter i såväl Strindbergs kammarspel som i, kanske, Arrabals absurdism - fått en välförtjänt renässans. Det senaste teaterdecenniets mer ihållande övningar i avancerad medelklasspsykologi har kanske blivit för mycket av det goda; i vilket fall som helst är det uppfriskande att se att det alltjämt är möjligt att på en teater scen framställa och diskutera problem av stor och omedelbar samhällsrelig betydelse. I pjäsens fall problemet med nedskräningar och hotande arbetslöshet. Pjäsen är dock inte - vilket SvD:s recensent riktigt påpekar - politisk "plakatteater", där verkligheten är på lämpligt sätt tillskuren efter en ideologisk mall och de onda lätt låter sig urskiljas bland de goda. Det som gör "Onda Aningar" till ett spännande och originellt stycke är att det till sist är publiken som lämnas att ta ställning utan pekpinna till skeendet. Onekligen vinner pjäsen därigenom i intellektuell och konstnärlig effektivitet. Och för övrigt, den verklighet av vilken vi just nu har mer än nog låter sig knappast beskrivas på något alltför entydigt och enkelt sätt.

Pjäsen skildrar den lilla, av utvecklingen sedan länge förbisprugna avdelningen inom det stora företaget/myndigheten och om den kris som människorna som arbetar där genomlever när de finner sig ställda inte bara utan arbetsuppgifter utan därtill nedflyttade från tidigare rang och status till ett obskyrt källarkontor. Krisen blir akut när en av företaget inhyrd rationaliseringskonsult ålägger kontorschefen att avskeda först den ena, och därefter också den andra av de två övriga anställda. Kampen om tillvaron blir med ens fruktansvärt bitter, och det naturliga urvalet sägs råda. Här kunde lätt en "realistisk" melodram blivit följden, men Jan Käll och regissören Joachim Siegård har kringgått faran genom att anlägga ett absurd humoristiskt, för att nu inte säga farsartat, perspektiv och på så sätt frigörs mycket energi, som kan komma till bättre användning i samhällsförbättringsbråket.

Teater Brunnsgatan Fyra, Allan Edwalls numera klassiska källarscen mellan Kungsgatan och David Bagares gata, erbjuder en tacksam atmosfär för den slags intima absurda och komiska satir som Källs pjäs representerar. (Man kan visserligen sätta ett frågetecken för titeln: "Onda Aningar" får mig ofrivilligt att associera till Dostojevskijs "Onda Andar", men är detta verkligen avsikten? Därtill kommer att "ondskan" i denna

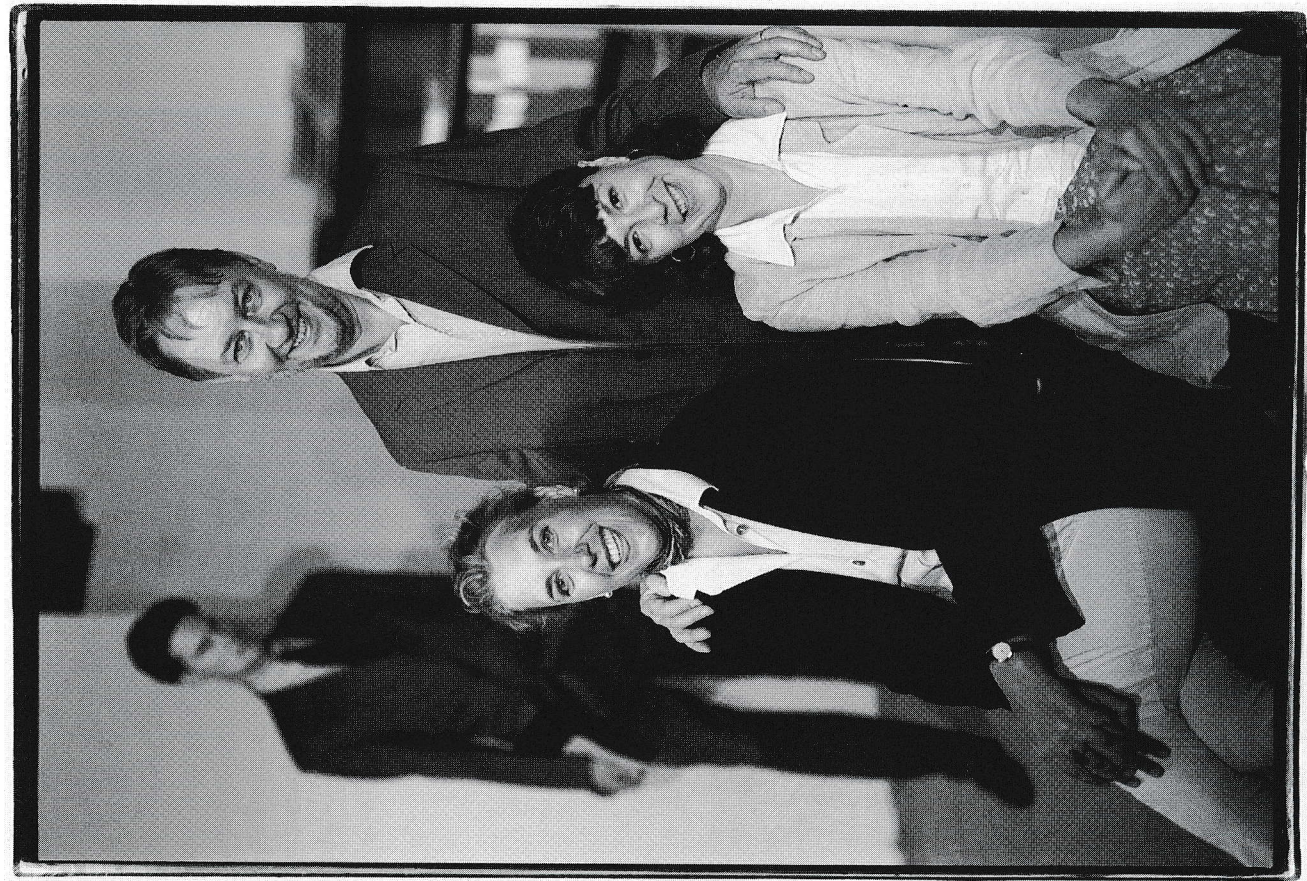
pjäs, representerad av den sk utvecklingen, alls inte är blott "anad". Detta är dock ingen vågande invändning.) Den lilla teaterns närhet till sin publik ger hur som helst en övertygande möjlighet till snabba växlingar mellan finstämd kroppsmotorik och betydligt mer handgripliga sceniska förvecklingar, något som regissör och författare flitigt utnyttjar. Per Sandborgh spelar med övertygande festlighet den på samma gång slitit desillusionerade och patriarkaliskt jovialiske - om en ej för en eller annan bekvämlighetslögn värjande - kontorschefen David, den där för länge sedan gett upp alla förhoppningar om meningsfulla arbetsuppgifter. I första akten firas hans förtjusningsdag, och det är för publiken tydligt att han numera inte begär mer än den lilla stillsamma födelsedagsstrivselns kaffe och tårta. Desperata försöker David, och hans sekreterare Angeliqa, att klamra sig fast i sina kontorstolar, när rationaliseringsguden drar dundrande fram genom företaget.

Angeliqa är uttypen för den obrottsligt lojala sekreteraren, som mer än något annat hyllar fasta rutiner och inövad ordning. Det framkommer dessutom att hon sedan länge är Davids älskarinna. Den senare har dock, föga överraskande, haft svårt att komma till skott när det gäller att bryta upp från sitt äktenskap. Angeliqa spelas av Malin Edwall, som med små medel förmår lyfta fram spänningen mellan det lojalt perfektionistiska och det, trots allt, undertryckt frihetshungrande hos gestalten. Hennes avslutande uppror mot den falskt opålitlige och obeslutamme David, efter att ha blivit inlåst i ett arkivskåp av David och den nyanställda Margaretha, tar sig uttryck i ett magnifikt mordförsök.

Jokern i denna lek, styckets femme fatale, är den nyanställda Margaretha, spelad av Anna-Maria Samuelsson. Margaretha, vars attityd är att representera det "unga, fräscha och krativa", anländer överraskande till det av arbetsbrist insomnade kontoret, och väcker följdaktligen stor oro hos de båda övriga. De hoppas i det längsta att hon blivit placerad där av ett misstag. Än mer påtaglig blir oron när det visar sig att Margaretha inte blott är ung och attraktiv utan därtill genomgått UTBILDNINGEN - den som fostrar den nya generationens befattningshavare inom företaget. Detta blir till en till synes oslagbar kombination i den bittra kampen om vem som ska tvingas gå respektive få stanna kvar av Angeliqa och Margaretha. Det visar sig emellertid strax att Margarethas övertag är mera skenbart än verkligt, ty hennes pansar rymmer en pinsamt svag länk: den utbildning hon gör stort nummer av har inte varit riktigt framgångsrik. Hon har gjort bort sig på avslutningsfesten, och visat sig alltför "snäll" - billig i försäljningsövningarna. Anna-Maria Samuelsson kontrasterar effektivt det hårdhant karriärlystna mot det i grunden vanliga och rätt snälla hos Margaretha. Samuelsson har en stark känsla för något som skulle kunna kallas för folklig sentimentalitet, och förmår därigenom göra Margaretha till en typisk gestalt, som man kan stöta på på vilket kontor som helst.

Den som håler i trådarna i detta grymma spektakel, där de anställda hetsas mot varandra, är rationaliseringskonsulten Cederkvist, en bornerad typ som givetvis

Henrik Norman, Anna-Maria Samuelsson, Per Sandborgh och Malin Edwall i Jan Källs pjäs Onda Auringar

uppfattar sig själv som alltigenom rationell och vidsynt. Henrik Normans återhållna kroppsspråk och neutrala mimik återspeglar väl denna personlighet, vars uppgift ju är att vara ett verktyg för makten. Ställd inför Margarethas fråga på vilken sida han egentligen står svarar han:

- På ingen sida!

Med andra ord står han på den egna karriärens sida. Det bör sägas att konsulten med några få grälla penseldrag lätt hade kunnat spåra ur i schablonteater. Jag tycker dock att Käll lyckats undvika detta genom textmässig återhållsamhet. Han låter konsulten vara rationell och saklig. Det är heller inte konsulten som person som är grym utan hans uppdrag. För att riktigt understryka detta låter Käll honom till och med uppträda som livräddare åt den stackars Angeliqa, som blivit inlåst i skåpet!

Finns det någon lösning på arbetslöshetsproblemet? Är rationaliseringskonsulten utsänd av ödet? Rullar utvecklingens hjul över goda som onda? Pjäsen försöker inte, som sagt, ge ett svar på de frågorna. Hur skulle den förresten kunna det? Det är istället publiken - dvs vi - som måste finna ett svar.

